

КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ (1819–1924): СТОРІНКАМИ ІСТОРІЇ

У розвитку вітчизняної освіти, науки та культури особливе місце належить Київській Академії, 400-річний ювілей якої є чи не найголовнішою знаменною та пам'ятною подією 2015 р.

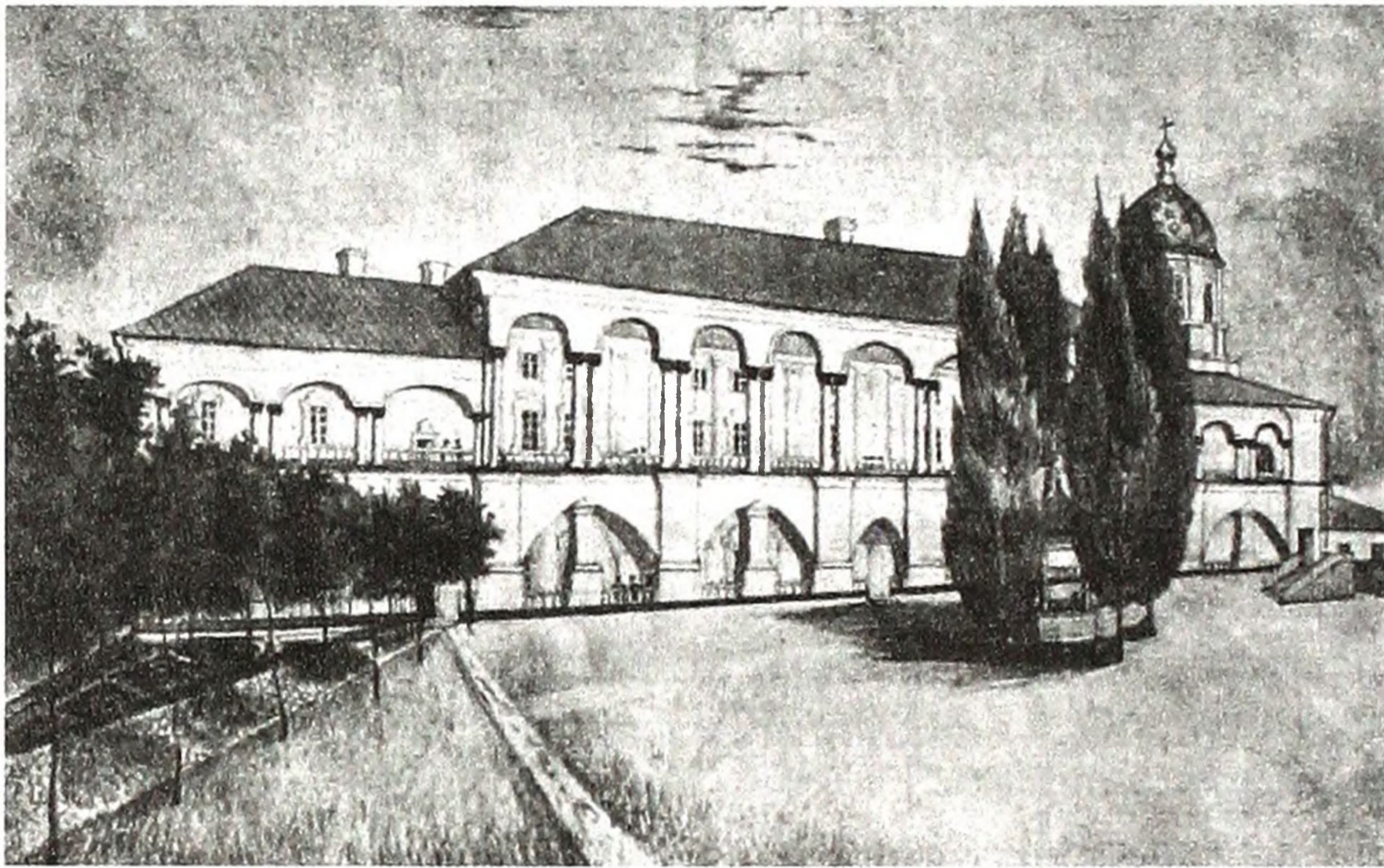
Історія цього першого і тривалий час єдиного не лише на українських, а й на східноєвропейських теренах православного вищого навчального закладу сягає жовтня 1615 р. – часу заснування на київському Подолі братської «греко-словенської» школи, пізніше об'єднаної митрополитом Петром Могилою із фундованим ним 1631 р. Лаврським латиномовним училищем у славнозвісний Києво-Могилянський колегіум (згодом – академію), що розпочав свою освітню діяльність восени 1632 р.

Гідно поєднуючи функції навчального закладу, наукової інституції та культурно-мистецького осередку й виховавши чимало видатних інтелектуалів та практичних церковних і світських діячів, уже з другої половини XVIII ст. «стара» Київська Академія, підпорядкована у своїй діяльності вищій церковній синодальній владі (з 1721 р.), поступово інкорпоровалася до створюваної за монаршими приписами освітньої системи Російської імперії. Даючи життя новим навчальним закладам від Новгороду до Тобольська і виступаючи їхнім щедрим (аж занадто) кадровим «донором», втрачаючи в умовах запровадження принципів централізації та уніфікації освіти свою унікальність, колишні права і привілеї та потрапляючи в тінь столичних освітніх і наукових інституцій, початок XIX ст., відзначений у Росії реформами у царині освіти, зокрема й духовної¹, славетний «Київський Атеней» зустрів у стані стагнації та занепаду. Чималу роль у поглибленні цього стану відіграли руйнація і пошкодження академічних будівель та майна внаслідок страшної подільської пожежі у липні 1811 р., безпорадність та злодійкуватість тогочасних академічних адміністраторів², низька якість навчального процесу та

¹ В основу реформи духовної освіти, розпочатої 1807 р., було покладено принципи ієрархічності духовних шкіл – нижчих (парафіяльні та повітові училища), середніх (семінарії) і вищих (академії) – та єдиноначальності у керівництві ними. Православні єпархії поділялися на чотири духовно-учбові округи (Санкт-Петербурзький, Московський, Київський і Казанський), кожен з яких мала очолювати духовна академія, якій підпорядковувалися семінарії та училища, розташовані на території певного округу. Духовним академіям надавався статус спеціалізованих вищих богословських закладів. Відповідним чином формувалися їхні цілі, навчальні програми, кадровий склад, матеріальне забезпечення тощо.

² Див.: Доношение киевского митрополита Серапиона Александровского Св. Синоду с жалобою на непослушание ректора Киевской Академии, архимандрита Иоасафа Мохова Киевской духовной консистории и на некоторые другие его провинности, 1815 года 10 ноября // Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. IV (1813–1819 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1913. – С. 293–297; Копия синодального определения об утверждении распоряжения киевского митрополита Серапиона Александровского касательно удаления архимандрита Иоасафа Мохова, за самовольную продажу им монастырского железа евреям и за сокрытие денег, от должности ректора Академии, о помещении сего архимандрита в Киево-Печерскую лавру и о предоставлении Комиссии духовных училищ назначить ректора в Киевскую Академию, 1817 года 15–30 января // Там само. – С. 621–624; Рапорт киевского митрополита Серапиона Александровского Св. Синоду о результатах расследования проступков ректора Киевской Академии архимандрита Иоасафа Мохова с просьбою окончательно и навсегда удалить последнего от ректорской должности и даже из Киева, 1817 года 4 июля // Там само. – С. 651–663.

недостатня кваліфікованість викладацького складу¹. Останні обставини суттєво загальмували реформування Київської Академії, а згодом зумовили його «радикальний» характер: згідно із рішенням Комісії духовних училищ при Св. Синоді від 24 липня (5 серпня) 1817 р. Академію в Києві було тимчасово закрито²; з метою належної підготовки майбутніх студентів-академістів на базі її класів було створено духовну семінарію (розпочала свою діяльність 27 жовтня 1817 р.), повітове і парафіяльне духовні училища. Викладання у Київській семінарії було доручене переважно випускникам нещодавно реформованої Санкт-Петербурзької духовної академії. А вже за два роки у стінах Києво-Братського Богоявленського монастиря було відновлено академічне життя: 28 вересня 1819 р. відбулося урочисте відкриття Київської духовної академії (КДА), з діяльністю якої пов'язаний новий етап історії «Київського Атенею».

Староакадемічний корпус (південний бік). 1820-ті рр.

Адміністративний і професорсько-викладацький склад КДА

Спеціалізований вищий православний навчальний заклад, що мав на меті підготовку кадрів «для просвещенного служения Церкви на пастырском, духовно-учебном и других поприщах деятельности»³, у своїй діяльності в дореволюційні часи КДА керувалася єдиними для всіх чотирьох духовних академії Російської імперії (поряд із Київською – Московською, Санкт-Петербурзькою та Казанською) статутами 1814, 1869, 1884, 1910 рр., які унормовували та регламентували всі складові академічного життя.

Підпорядкована Св. Синоду та його керівним у сфері духовної освіти структурам – Комісії духовних училищ (1819–1839), Духовно-учбовому управлінню

¹ Див.: Копия журнала Комиссии духовных училищ, статей сего журнала – I, II, III и VII, с некоторыми сведениями, соображениями и решениями относительно преобразования Киевской Академии и Киевского духовно-учебного округа по новому уставу, 24 июля 1817 года // Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. IV (1813–1819 гг.). – С. 671–672.

² Див. там само. – С. 666–670.

³ Высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. Устав православных духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание третье. – Т. IV. – СПб., 1887. – № 2160. – С. 232.

(1839–1867), Учебному комітету (1867–1918), протягом свого існування Київська духовна академія перебувала під безпосереднім патронатом єпархіального архієрея, митрополита Київського і Галицького⁴. Міра архієрейської влади щодо Академії визначалася статутними вимогами і коливалася (відповідно до ліберального чи консервативного характеру статутів) між «попечительным наблюдением» та «начальственным попечением», однак загалом без схвалення/затвердження/протегування митрополита не вирішувалася жодна із важливих справ академічного повсякдення. Лише після Лютневої революції 1917 р. єпархіальні архієреї перетворилися з начальників на почесних покровителів, а за статутом КДА, затвердженим Радою міністрів Української Держави у 1918 р. і підписаним гетьманом Павлом Скоропадським 13 серпня 1918 р., взаємини Академії з митрополитом Київським і Галицьким було обмежено канонічним підпорядкуванням⁵.

Безпосереднє адміністрування Академії здійснювалося колегіальними органами на чолі з ректором: у 1819–1869 рр. такими органами були Конференція КДА⁶, внутрішнє Правління⁷ та зовнішнє (окружне) Правління⁸; з 1869 р. – академічні

⁴ Повний перелік митрополитів Київських і Галицьких – патронів КДА див. у додатку, вміщеному у другому томі цього видання.

⁵ Щоправда, деякі владні повноваження щодо КДА було повернуто єпархіальному архієрею під час затвердження цього статуту Всеукраїнським Церковним Православним Собором 11 грудня 1918 р.

⁶ Членами Конференції КДА, покликаної, згідно зі статутом 1814 р., «распространять и поощрятъ ученость в духовенстве вверенного ей округа» й, відповідно, опікуватися науковою та навчально-науковою діяльністю КДА, були митрополит Київський та Галицький, ректор та професори (переважно ординарні) КДА, ректор Київської духовної семінарії, авторитетні представники міського духовенства (у перші десятиліття існування КДА – переважно випускники Києво-Могилянської академії). З середини 1830-х рр. Конференція КДА, що діяла з 18 грудня 1823 р., реалізовувала своє право на обрання почесних членів та членів-кореспондентів. Члени Конференції брали участь в екзаменаційних випробуваннях студентів КДА, очолювали предметні іспитові комісії, були присутніми на публічних річних екзаменах, що відбувалися під головуванням митрополита Київського та Галицького, укладали розрядні (за сучасною термінологією – рейтингові) списки студентів, ознайомлювались із семестровими і випускними творами, здійснювали попередній розподіл вихованців на вакантні викладацькі посади в навчальних закладах Київського духовно-учбового округу, рецензували подані до друку чи на здобуття наукових ступенів праці професорів і випускників КДА (а також, за дорученням синодальних органів – й інших інституцій) тощо. Важливими аспектами діяльності Конференції КДА були навчально-методичне забезпечення викладання окремих дисциплін у семінаріях, упорядкування відповідних підручників, посібників, хрестоматій, здійснення перекладів богословської літератури та ін. (ініціатором і безпосереднім «замовником» переважної частини наукової продукції, підготовкою якої опікувалася Конференція, були Св. Синод та його «учбові» структури).

При Конференції КДА діяв, відповідно до статуту 1814 р., Цензурний комітет (у складі трьох членів Конференції, яких обирали кожні три роки), що опікувався безпосереднім розглядом рукописів праць, підготовлених у навчальних закладах Київського духовно-учбового округу.

⁷ До складу внутрішнього Правління КДА, підпорядкованого митрополиту Київському та Галицькому, входили ректор, інспектор (обирався академічною Конференцією зі складу авторитетних професорів або сторонніх духовних осіб і затверджувався на посаді Комісією духовних училищ) та економ (його кандидатура з числа професорів або представників місцевого духовенства висувалася ректором і затверджувалася митрополитом). Діловодством внутрішнього Правління опікувалася канцелярія у складі секретаря і двох писарів.

⁸ Поряд із ректором членами зовнішнього (окружного) Правління були інспектор, дві особи зі складу членів Конференції, обрані та затвержені Комісією духовних училищ, економ (якщо мав ступінь магістра чи доктора або належав до професорської корпорації; в іншому разі Конференція делегувала до зовнішнього Правління ще одного свого представника). Обов'язком зовнішнього Правління був нагляд за дотриманням статутних вимог у семінаріях та училищах, підвідомчих Київському духовно-учбовому округу, їхнім кадровим забезпеченням, станом матеріально-технічної бази та бібліотек, проведенням іспитів тощо. Зовнішнє Правління (у т. ч. у КДА) було закрито в 1867 р. у зв'язку із прийняттям нового статуту духовних семінарій, який скасовував їхню адміністративну залежність від духовних академії.

Рада¹ та Правління². Доволі значні повноваження, надані академічним Радам наприкінці ліберальних 1860-х рр., були обмежені статутом 1884 р. Вимоги розширення їхнього складу і компетенції, перетворення Рад на чільний орган та осердя академічного життя стали одними з ключових у спробах реформування духовних академій у 1905–1907 рр. (серед ініціаторів і промоторів тогочасних реформ була ліберально налаштована частина професорсько-викладацької корпорації КДА, завдяки чому на початку ХХ ст. Київська Академія отримала репутацію найпершої «за свіжістю і прогресивністю»). На короткий час ці спроби увінчалися успіхом: т. зв. Тимчасові правила для духовних академій, що унормовували їхню діяльність із січня 1906 р. до лютого 1909 р. (замість призупиненого у своїй чинності статуту 1884 р.), надавали академічним Радам вищу компетенцію у наукових, навчальних і виховних справах. Однак новий Статут 1910 р. і прийняті до нього у 1911 р. поправки розвіяли ілюзії професорів-лібералів щодо можливості утвердження бодай елементарних академічних свобод в імперсько-синодальній системі координат духовної освіти: у ключових питаннях життя духовних академій передреволюційної доби (у т. ч. в Києві) жорстко підпорядковувалося синодальній та архієрейській владі.

Найголовнішою з адміністративних посад у духовних академіях була посада ректора³. За статутом 1814 р. ректора призначала Комісія духовних училищ, обираючи його з трьох кандидатур (одну з них подавав єпархіальний архієрей, дві – академічна Конференція). У 1814–1884 рр. обов'язковими вимогами до кандидата на ректорську посаду були наявність у нього ступеня доктора богослов'я (хоча на практиці, зокрема й у КДА, ця норма витримувалася далеко не завжди) та духовного сану – чернечого (архімандрит, ігумен) або священницького (протоієрей). Статут 1884 р. не пов'язував із посадою ректора жодних наукових ступенів, однак зберігав вимогу щодо духовного сану. За статутом 1910 р. від претендента на ректорство вимагався ступінь не нижче магістра богослов'я; водночас щодо Київської та Московської духовних академій запроваджувалася категорична вимога: «ректоры назначаются только из лиц монашествующих»⁴ (хоча іншої практики

¹ Склад академічної Ради визначався статутами духовних академій. У 1869–1884 рр. до неї входили ректор (голова), три його помічники з навчальної роботи (за кількістю відділень: богословського, церковно-історичного і церковно-практичного; обиралися з числа викладачів), інспектор і по два представники від кожного відділення (обиралися їхніми членами зі складу професорів на чотирирічний термін). З 1884 р. членами Ради були поряд із ректором та інспектором усі ординарні та екстраординарні професори. Згідно зі змінами, внесеними у 1911 р. до статуту духовних академій 1910 р., передбачалося, що не менше ніж половина членів Ради повинні мати священний сан.

У разі необхідності ректор міг запрошувати на засідання Ради доцентів та ін. викладачів, однак останні не мали права брати участі в голосуваннях і прийнятті рішень.

² Відповідно до статуту 1869 р. членами Правління КДА, що опікувалося фінансово-господарськими та майновими питаннями, були ректор (голова), три помічники з навчальної роботи за богословським, церковно-історичним та церковно-практичним відділеннями, інспектор і почесний блюститель із господарських питань. З 1884 р. до функцій Правління додавалися розгляд дисциплінарних та учбових справ студентів, присудження їм нагород, укладання «правил» щодо студентських обов'язків та посадових інструкцій для помічників інспектора і лікаря, вирішення проблем матеріального утримання та пенсійного забезпечення викладачів тощо. Відтоді ж до складу академічного Правління на чолі з ректором входили інспектор, три ординарних професори, почесний блюститель з господарських питань та економ.

³ Повний перелік ректорів КДА див. у додатку, вміщеному у другому томі цього видання.

⁴ Высочайше утвержденный 2 апреля 1910 г. Устав православных духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание третье. – Т. XXX. – СПб., 1913. – № 33274. – С. 416.

Богоявленський собор Києво-Братського Богоявленського монастиря. Поч. ХХ ст.

протягом сторічної історії КДА власне й не було, адже ректор КДА одночасно виконував функції настоятеля Києво-Братського Богоявленського монастиря ⁵). У внесених у серпні 1911 р. поправках до статуту уточнювалося, що ректори духовних академій повинні мати сан єпископа ⁶.

Другою після ректора керівною посадовою особою в Академії був інспектор, на якого статут 1814 р. покладав обов'язок морально-виховної роботи зі студентами та нагляд за дотриманням ними дисциплінарних правил. До 1869 р. кандидатура

⁵ За доби ліберальних реформ 1900-х рр. Рада КДА спробувала відійти від цього правила, обравши 6 вересня 1907 р. на вакантну посаду ректора професора-протоієрея Олександра Глагольєва. Однак це обрання не було затверджено Св. Синодом через те, що претендент не мав чернечого сану.

⁶ Див.: Высочайше утвержденные 26 августа 1911 года изменения в Уставе православных духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание третье. – Т. XXXI. – СПб., 1914. – № 35802. – С. 962.

інспектора обиралася академічною Конференцією зі складу авторитетних професорів або сторонніх духовних осіб (як правило, зі ступенем не нижче магістерського¹) і затверджувалася на посаді Комісією духовних училищ при Св. Синоді. З 1869 р. інспектор обирався Радою КДА (на чотирирічний термін) і затверджувався Св. Синодом за поданням митрополита Київського і Галицького. З 1884 р. кандидатура інспектора визначалася митрополитом зазвичай зі складу ординарних професорів Академії (причому перевагу надавали особам у духовному сані) та затверджувалася Св. Синодом. З 1911 р. кандидат на інспекторську посаду в КДА мусив обов'язково мати сан архімандрита².

З 1869 р. у штатному розписі духовних академій було передбачено посаду помічника інспектора (зі ступенем кандидата або магістра богослов'я). Його кандидатуру висували ректор та інспектор, а затверджував єпархіальний архієрей. З 1884 р. кількість помічників інспектора збільшувалася до двох, причому за вимогами 1911 р. один із них мав перебувати у священному сані.

Статут 1814 р. передбачав наявність у штатах духовних академій, у тому числі – Київської, трьох категорій викладацьких посад і одночасно вчених звань: бакалаври, екстраординарні та ординарні професори. З 1869 р. замість посади бакалавра було встановлено посаду доцента; крім того, до штатного розпису було введено посади лекторів мов; запроваджено інститут приват-доцентури (зберігався до 1884 р.). Посади/звання бакалаврів, а згодом – доцентів, передбачали наявність у викладача ступеня магістра³; відповідно, обов'язкового магістерського ступеня потребувало й подальше просування шаблями академічної кар'єри та отримання посади/звання екстраординарного професора. На посади/звання ординарного професора могли претендувати з 1869 р. лише особи із докторським ступенем⁴ (тривалий час виняток робили подекуди для викладачів небогословських предметів, яких дозволялося зараховувати ординарними професорами у статусі виконувачів обов'язків; з 1910 р. цю «поблажливість» було скасовано). Екстраординарні й ординарні професори, які прослужили 25 років, отримували звання заслужених. У 1869–1884 рр. такі професори мали право балотуватися на свої посади ще на два п'ятирічні терміни, а отже, працювати, в разі обрання, додаткових 10 років. У 1884–1910 рр. обмежень щодо загального терміну викладацької служби в духовних академіях взагалі не було. Натомість статут 1910 р. встановлював граничний термін викладацької діяльності у 30 років⁵.

¹ Наявність у кандидата на посаду інспектора наукового ступеня не нижче магістра богослов'я було спеціально обумовлено лише у статутних вимогах 1910–1911 рр.

² Див.: Высочайше утвержденные 26 августа 1911 года изменения в Уставе православных духовных академий. – С. 962.

³ На вакантні посади доцента зараховували у статусі виконувачів обов'язків і перспективних кандидатів богослов'я, але лише на два роки (в історії КДА неодноразово траплялися випадки мотивованого подовження цього терміну).

⁴ Докторський ступінь присуджувався у галузях богослов'я, церковної історії або канонічного права (залежно від тематики праці, поданої на здобуття ступеня).

⁵ З дозволу Св. Синоду після досягнення 30-річного терміну служби заслужені професори могли залишатись у складі академічної Ради із вирішальним голосом у статусі «сверхштатных», а також рецензувати, за дорученням Ради, дисертації, брати участь у роботі різних комісій тощо. Крім того, такі професори мали право на викладання свого предмета ще протягом одного року після звільнення зі штату (з оплатою праці у розмірі посадового окладу доцента).

Упродовж усієї історії духовних академій Російської імперії загальною вимогою щодо їхніх викладачів була належність до православної конфесії. Виняток робили лише для лекторів нових мов.

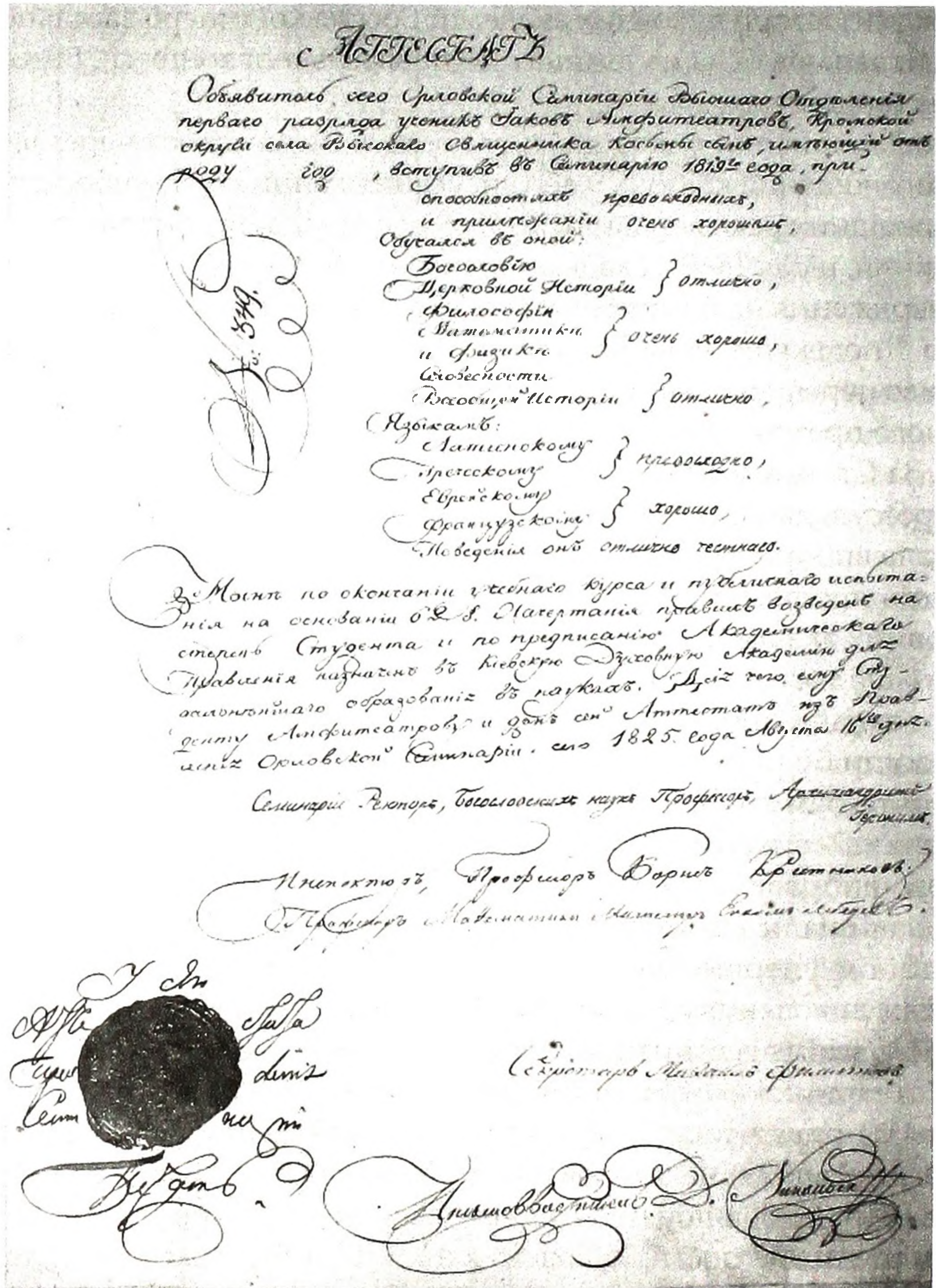
Формально заміщення викладацьких посад здійснювалося через вибори, яким передувало оголошення конкурсу або висування кандидатів «виборцями» шляхом надання відповідних рекомендацій: до 1869 р. викладачів обирали члени внутрішнього Правління, після 1869 – академічної Ради. Однак визначена у статутах вимога щодо затвердження на посадах вищою (єпархіальною або синодальною) церковною владою⁶ подекуди зводила результати таких конкурсів нанівець: в історії КДА, особливо передреволюційної доби, траплялися випадки, коли замість колегіально обраного претендента на посаду призначався той, хто поступився йому під час виборів. За Статутом 1910–1911 р. Св. Синод мав змогу призначати викладачів на власний розсуд, якщо не вважав подану Радою кандидатуру гідною або ж Рада не здійснювала виборів протягом півроку.

Чисельність професорсько-викладацького складу КДА, як і інших дореволюційних духовних академій, обмежувалася статутними вимогами і ніколи не була значною. Більше того, дефіцит кваліфікованих кадрів у перше десятиліття існування цього закладу призводив до того, що не всі наявні у штатному розписі викладацькі посади були заміщені: наприклад, замість визначених шести професорів і дванадцяти бакалаврів у 1819–1821 рр. у КДА служили 1 професор і 5 бакалаврів (більшість – вихованці Санкт-Петербурзької духовної академії). Ця ситуація поступово виправлялася за рахунок власних випускників, найпідготовленіших з яких залишали на бакалаврських посадах, хоча забезпечити всі вакансії належним чином уперше вдалося лише у 1830 р. (практика заміщення викладацьких посад вихованцями Академії зберігалася й у подальші роки). З 1869–1884 рр. у КДА, згідно із штатним розписом, одночасно служили вже 18 професорів (по 9 ординарних і екстраординарних), 8 доцентів і 3 лекторів (крім того, запрошувалися й приват-доценти). За статутом і штатами 1884 р. загальна кількість викладацьких посад (29) не змінювалася, хоча чисельність ординарних професорів зменшувалася до 8, а доцентів збільшувалася до 9. Статут 1910 р. передбачав для КДА заміщення 33 посад, кількість яких у 1911 було скориговано до 30. Фактично ж у передреволюційні роки до професорсько-викладацької корпорації Академії входили, крім зазначених 30 штатних викладачів (з яких – 4 ординарні і 10 екстраординарних професорів, 8 доцентів, 6 в. о. доцентів, 2 лектори мов), ще 1 понадштатний екстраординарний професор і 8 понадштатних заслужених професорів.

Студенти КДА

Оскільки безпосередніми цілями духовних академій від самого початку визначалося «образование духовного юношества к высшим духовным должностям» та

⁶ За статутом 1814 р. обраних академічним Правлінням викладачів (обов'язково за підтримки їхніх кандидатур ректором) затверджував на посадах єпархіальний архієрей; у разі його незгоди із вибором Правління справа передавалася на розгляд Комісії духовних училищ. З 1869 р. професорів затверджував на посадах Св. Синод, доцентів і лекторів – єпархіальний преосвященний. З 1911 р. список претендентів на вакантні посади ще до виборів мав отримати архієрейське схвалення.

Атестат Я. К. Амфітеатрова про закінчення Орловської духовної семінарії. 1825 р.

«распространение и поощрение учеников в духовенстве своего округа»¹, у 1819–1869 рр. у КДА, як і в інших аналогічних закладах тогочасної Російської імперії, навчалися найуспішніші вихованці семінарії, котрі належали до православного духовного стану. Для вихідців із бідних багатодітних родин переважно сільських священиків, дияконів, паламарів (а саме таким був кістяк студентського контингенту КДА як за цієї доби, так і у подальші роки) академічний диплом був заповітною мрією, «перепусткою» до успішного кар'єрного зростання та досягнення вищих соціальних щаблів. Тож той із семінаристів, хто прагнув продовжувати освіту в академії, мав потужний стимул для сумлінного навчання.

¹ Высочайший указ, данный Св. Синоду 26 июня 1808 г., «О усовершении духовных училищ; о начертании правил для образования сих училищ и составлении капитала на содержание духовенства» // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – Т. XXX. – СПб., 1830. – № 23122. – С. 365.

Починаючи з 1869 р., статuti духовних академій не висували жодних станових обмежень до вступників. Згідно зі спеціально складеними і затвердженими Радою КДА Правилами від 11 серпня 1869 р., до складу її студентів приймалися особи православного віросповідання, які закінчили духовні семінарії або повні класичні гімназії (із викладанням давньогрецької та латинської мов); траплялися навіть випускники університетів та інших вищих навчальних закладів. Однак і за відсутності станових перешкод на шляху до богословської освіти переважною частиною студентського контингенту Академії залишалися вихідці з родин духовенства.

Під час дії статуту 1814 р. набір студентів до КДА здійснювався раз на два роки (у непарні роки) на підставі доволі виснажливих усних вступних випробувань з усіх предметів, що вивчалися у семінаріях (їх складанню передувало написання двох творів на задані богословсько-філософські теми – латинською і російською мовами). Натомість від 1869 р. набір студентів до КДА здійснювався щороку². Значно скоротилася кількість предметів, з яких проводили усні іспити: їх перелік щорічно визначала Рада КДА. Протягом 1870-х рр. абітурієнти складали, зазвичай, три дисципліни: догматичне богослов'я, церковну історію (переважно загальну, інколи – російську) та одну з давніх мов – латинську або грецьку. З кінця 1870-х до усних іспитів поряд із догматичним богослов'ям (для випускників гімназій – православним катехізисом) входив, як правило, один із філософських предметів (найчастіше – логіка) та обидві давні мови. Крім того, абітурієнти, як і раніше, писали два російськомовні письмові твори (богословський та філософський); наприкінці 1880-х їх кількість збільшилася до трьох за рахунок твору з літератури або історії. Наприкінці 1890-х рр. до зазначеного вище переліку екзаменаційних предметів додали Св. Письмо (Старого чи Нового Завітів) і пропонували абітурієнтові обрати для іспиту лише одну з давніх мов. Важливо зазначити, що хоча від вступників вимагалось знання предметів у обсязі навчальних програм духовних семінарій, під час випробувань іспитові комісії приділяли головну увагу не стільки повноті відповідей, скільки виявленим абітурієнтами інтелектуальним здібностям (найбільшої ваги в цьому сенсі надавали змісту їхніх письмових творів).

З 1902 р. «вступні кампанії» в духовних академіях Російської імперії було уніфіковано: згідно з указом Св. Синоду від 19 грудня 1901 р. усі вступники складали усно Св. Письмо Старого і Нового Завітів, догматичне богослов'я, церковну історію (загальну та російську), одну з давніх мов (за вибором); до програми письмових випробувань входили твори з морального богослов'я та філософії, а також повчання³. Одним із виразних свідчень посилення вимог до рівня опанування абітурієнтами семінарських програм стало внесення 18 грудня 1902 р. поправки до § 111 статуту духовних академій 1884 р., згідно з якою випускників гімназій та ін. відповідних їм світських навчальних закладів допускали до вступу до духовних академій тільки за наявності свідоцтва про успішне складання в семінаріях іспитів з усіх богословських предметів семінарського курсу⁴.

² Вступна кампанія тривала у КДА зазвичай наприкінці серпня і відбувалася в інтенсивному режимі.

³ Див.: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1901–1902 учебный год. – К., 1902. – С. 158–159.

⁴ Див.: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1902–1903 учебный год. – К., 1903. – С. 252–253.

Певні новації до відбору вступників духовних академій було внесено у 1910–1911 рр. Зокрема, до переліку потенційних абітурієнтів включено вихованців військових училищ, а осіб із вищою світською освітою (у т. ч. університетською) дозволено приймати без вступних іспитів та у статусі своєкоштных студентів (випробуванням підлягали лише ті з них, хто претендував на отримання стипендії). Решті абітурієнтів належало скласти Св. Письмо Нового Завіту, загальну церковну історію до поділу християнських Церков у 1054 р. та грецьку мову, а також писати богословський і філософський твори та повчання.

Слід особливо зауважити, що фактично протягом усієї історії російських духовних академій від їхніх вступників вимагали наявності в семінарських або гімназичних атестатах оцінки за поведінку не нижче «очень хорошей», а з 1890-х рр. – «отличной» (той, хто вже мав досвід служби, мусив надати «свидетельство о благонадежности» від свого керівництва). Крім того, до складу студентів академій не приймали одружених. Лише у серпні 1906 р. Св. Синод відійшов від цієї норми, дозволивши здобувати вищу духовну освіту сімейним священнослужителям. У статутних вимогах 1910–1911 рр. зазначену «новацію» було знову дещо звужено: прийом одружених священників здійснювався тільки до Київської, Московської та Казанської духовних академій, причому щоразу з окремого дозволу Св. Синоду.

Суттєві зміни до правил вступу до духовних академій було внесено у зв'язку із обставинами воєнно-революційних часів. Зокрема, 23 липня 1915 р. Св. Синод ухвалив рішення зарахувати без іспитів, лише за рекомендаціями «надлежащего начальства», «всех подавших прошение о приеме» випускників як семінарій, так і світських середніх та вищих навчальних закладів. Згідно із синодальним указом від 26 березня 1916 р., від необхідності складати вступні випробування на перші курси академій (1916–1917 навчальний рік) було звільнено лише випускників семінарій, рекомендованих до вступу, та священнослужителів, готових навчатися власним коштом. Відповідно до Тимчасових правил, що унормувували діяльність духовних академій після Лютневої революції 1917 р., до складу студентів першого курсу зараховувалися без вступних іспитів усі випускники семінарій, які мали бажання здобути вищу духовну освіту, незалежно від успіхів у навчанні; те саме стосувалося й священнослужителів та осіб зі світською освітою, незважаючи на стану належність останніх. Ці норми було відображено й у Статуті КДА 1918 р., який, до того ж, знімав будь-які обмеження щодо вступу на навчання сімейних осіб (не лише духовних, а й світських).

Протягом усієї своєї історії КДА залишалася «камерним» закладом, розрахованим на обмежений місткістю академічних будівель студентський контингент. Зокрема за перші 50 років (1869) КДА закінчили 1120 осіб (для порівняння – напередодні реформування у Києво-Могилянській академії навчалися 1080 осіб одночасно (1816)). Згідно із штатним розписом 1820 р., що відповідав статуту 1814 р., у нижчому (перший–другий курси) та вищому (третій–четвертий курси) відділеннях одночасно могли навчатися 120 осіб. Після запровадження щорічного прийому студентів (з 1869) їхній загальний склад на всіх чотирьох курсах становив близько 200 осіб; лише із фактичним зняттям попередніх обмежень щодо вступу в 1915–1918 та переведенням до КДА студентів інших духовних академій студентський контингент значно зріс, хоча й номінально, адже в умовах війни та революції забезпечити нормальний перебіг академічного життя було неможливо.

Група студентів КДА ХХІІІ випуску (1863–1867) із професорами І. Г. Малишевським, П. О. Терновським, В. Ф. Певницьким та О. Д. Вороновим

До початку 1830-х рр. на навчання до КДА потрапляли винятково випускники семінарій Київського духовно-учбового округу: Київської, Волинської, Катеринославської, Чернігівської, Подільської, Полтавської, Харківської (до 1840 – колегіум), Кишинівської, Мінської, Воронежської, Курської, Орловської (у 1830-х рр. до цього переліку додалися Тифліська і Херсонська). У ці часи більше ніж половину студентів КДА становили вихідці з сіл та містечок, розташованих на території сучасної України. З 1831 р. «географія» семінарій, вихованців яких приймали до КДА, значно розширилася: на навчання до Києва приїздили з Рязані, Новгороду, Нижнього Новгороду, Владимира, Тамбова, Ярославля, Могильова, Полоцька, Тули, Пензи, Смоленська, Твері, Калуги, Пермі, Казані, Пскова, Вільни, Саратова, Риги, Іркутська, Петрозаводська, Оренбурга, Астрахані, В'ятки та ін. Таким чином, уже з початку 1830-х рр. значний відсоток студентів КДА складали вихідці з російської глибинки (подеколи їхня кількість переважала, подеколи дорівнювала кількості вихованців з інших регіонів). Ця тенденція спостерігалась і протягом усієї подальшої історії КДА, однак стабільною залишалася також присутність у складі її студентів випускників Київської, Волинської, Харківської, Полтавської, Подільської, Одеської (колишня Херсонська), Таврійської, Катеринославської, Чернігівської духовних семінарій.

Важливо зазначити, що протягом майже усієї своєї історії КДА була справжньою «кузнею кадрів» для Помісних Православних Церков. Зокрема, із роками серед випускників КДА значно збільшувалася кількість уродженців грузинських і молдавських земель. З кінця 1830-х рр. до складу студентів КДА систематично приймали православних румунів, сербів, болгар, чорногорців, греків, сирійців, японців. З другої половини ХІХ ст. їхня кількість неухильно зростала (зокрема з 1880-х рр. на різних курсах КДА одночасно навчалися до 25–30 студентів з іно-

земних держав), сягнувши у 1896–1897 навчальному році рекордної межі – 44 осіб¹. За часів існування Галицько-Буковинського генерал-губернаторства (1914–1917) до складу студентів КДА приймали також вихідців із завойованих російськими військами на початку Першої світової війни земель Галичини та Буковини (прикладом у серпні 1915 р. до Академії було зараховано 19 синодальних стипендіатів-галичан, із них 17 – на перший курс, по одній особі – на другий і третій курси)².

У КДА, як і в інших духовних академіях Російської імперії, здобували освіту дві основні категорії студентів – казеннокоштні та своєкоштні (у сучасному розумінні – «бюджетники» і «контрактники»). І ті, й інші не лише навчалися, а й жили в Академії³, перші – на повному синодальному утриманні, другі – у статусі пансіонерів чи напівпансіонерів⁴, сплачуючи за своє перебування вартість витрат, передбачених на утримання казеннокоштного студента (у 1869–1884 рр. – 200 руб., з 1884 р. – 210 руб. на рік, з 1908 р. – 300 руб.)⁵. Згідно зі статутними нормами, цю плату брали за проживання, харчування, одяг; саме ж навчання було безкоштовним.

З 1869 р. на кожен новий студентський набір КДА виділялося 30 казеннокоштних місць (із них 24–25 – для випускників семінарій, відряджених до вступу в Академію, та 5–6 – для так званих волонтерів), на які зараховували абітурієнтів із найвищими конкурсними балами, отриманими за результатами вступних випробувань. З 1908–1909 навчального року, згідно з ухвалою Св. Синоду, Правління КДА отримало змогу скорочувати кількість казеннокоштних вакансій до 18, використовуючи звільнені кошти «в видах усилення средств содержания студентов и зданий»⁶. При цьому значна частина студентів, яка не потрапляла до розряду казеннокоштних, забезпечувалася стипендіями, започаткованими різними інституціями (Св. Синодом⁷, Києво-Печерською лаврою, Київським міським товариством, Київським купецьким товариством та ін.) та приватними особами (переважно випускниками КДА, її колишніми викладачами, очільниками і патронами) – в 1900-х рр. у розпорядженні КДА було вже понад 40 постійних стипендій, не враховуючи т. зв. тимчасових синодальних стипендій для студентів-іноземців. Решта абітурієнтів, які отримали задовільні оцінки на вступних іспитах, навчалася за власні кошти. Кількість своєкоштних в Академії ніколи не була значною і навіть після скорочення казеннокоштних вакансій не перевищувала 20 відсотків

¹ Того навчального року на різних курсах КДА одночасно перебували 14 сербів, 11 болгар, 10 греків, 5 румунів, 2 сирійці, 2 чорногорці (див.: Центральний державний архів України, м. Київ. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 8572. – Арк. 2.).

² Див.: Извлечение из журналов Совета имп. Киевской духовной академии за 1915–1916 учебный год // Труды Киевской духовной академии. – 1916. – № 11. – С. 17–19, 20–22, 25–29.

³ Проживання студентів за межами Академії («на квартирах») дозволялося лише в окремих випадках, мотивованих станом здоров'я або сімейними обставинами.

⁴ На відміну від пансіонерів, напівпансіонери не забезпечувалися одягом.

⁵ За статутом 1869 р. цю суму сплачували своєкоштні студенти тричі на рік; з 1884 р. – двічі на рік, у вересні та січні. Студентів, які не вносили сплату протягом визначених місяців, відраховували з Академії.

⁶ Див.: Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1907–1908 учебный год. – К., 1908. – С. 274–275.

⁷ Йдеться про десять т. зв. ювілейних синодальних стипендій, започаткованих у 1869 р. на честь 50-річчя КДА.

від загального складу студентів. Зазначимо також, що поряд із казеннокоштними і своєкоштними студентами до слухання лекцій допускали (на безкоштовній основі) й сторонніх слухачів.

Варта уваги й така суттєва деталь: за кожен рік утримання в Академії казеннокоштні студенти мусили відпрацювати півтора року (тобто загалом – шість років) у закладах чи структурах духовно-учбового відомства або на єпархіальній службі, вирушаючи туди, «куда бы ни были начальством назначены». Випускники зі складу цієї категорії осіб розподілялися на посади відповідним органом Св. Синоду (у різні часи – Комісією духовних училищ, Духовно-учбовим управлінням, Учбовим комітетом) чи єпархіальними архієреями (зазвичай це стосувалося священнослужителів або випускників, що мали намір прийняти священний сан). Випускники, які здобували вищу богословську освіту власним коштом і не користувалися синодальними стипендіями, були вільнішими у подальшому виборі життєвого шляху, однак, за бажання, так само мали змогу обіймати священницькі посади чи викладати у духовних навчальних закладах. Випускників-ченців призначав на посади безпосередньо Св. Синод.

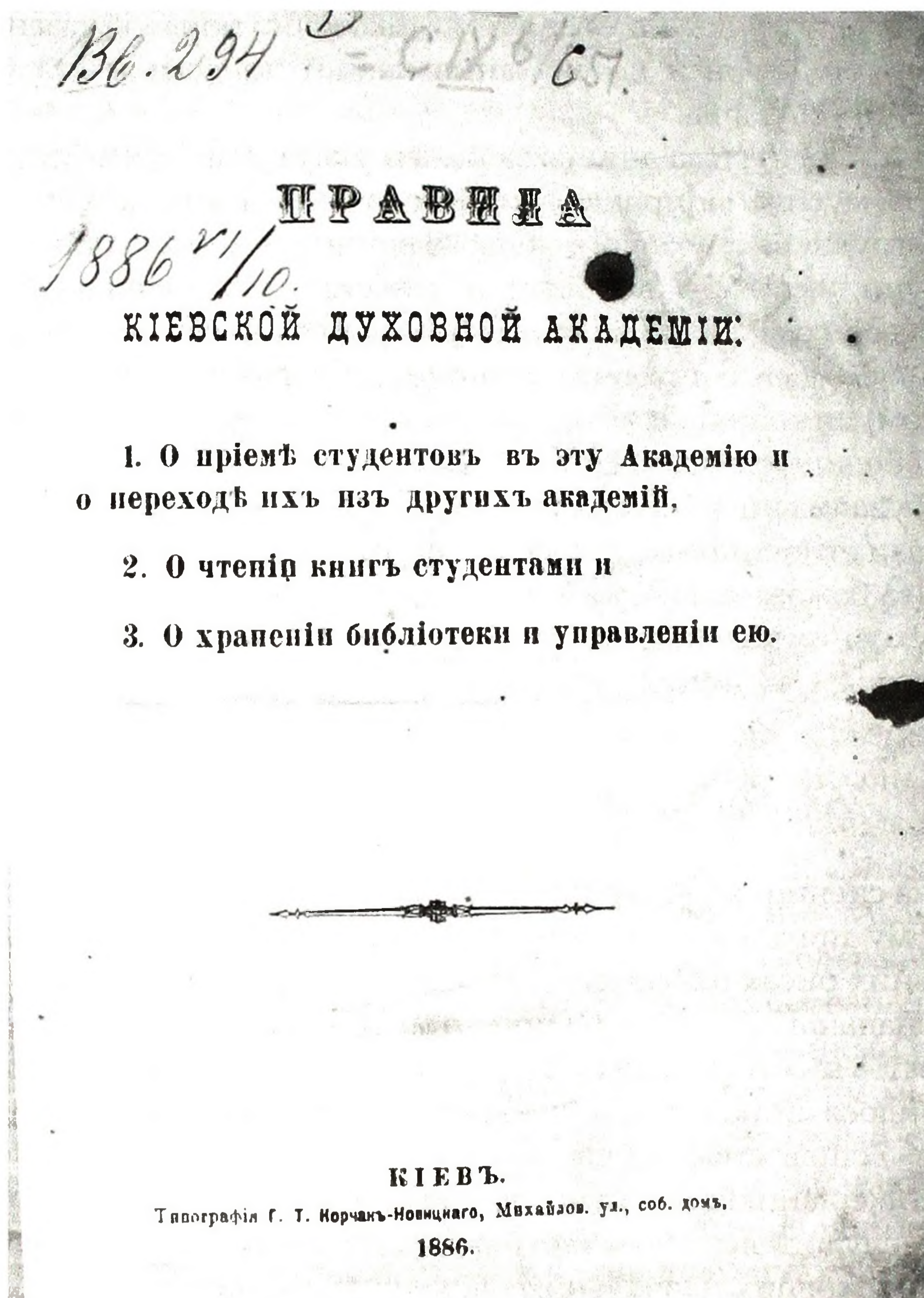
Академічне життя: повсякдення і свята

Зважаючи на специфіку Академії як конфесійного навчального закладу закритого типу, якому притаманні певний уклад життя і норми поведінки, важливо бодай у загальних рисах окреслити особливості її повсякдення, тим паче що для студентів і викладачів КДА була не просто місцем навчання чи служби. Для переважної більшості з них Академія була домівкою. І навіть для тих, чие перебування в її стінах виявилось лише тимчасовим, залишалася рідною оселею, місцем «вічного повернення» і справжньої синівської любові.

За задумом керівників духовного відомства, виховання «благочестивых и просвещенных служителей слова Божия»⁸, що становило головне завдання академій як вищих церковних навчальних закладів, передбачало не лише оволодіння відповідними знаннями і навичками, а й при звичаєння до такого стриманого способу життя, що робить неможливим будь-яке тяжіння до неробства та марнування часу, спонукає до постійної діяльності та внутрішньої зосередженості на своїй справі. Як і все в житті православних духовних академій Російської імперії, повсякдення студентів було визначено і регламентовано до дрібниць статутними вимогами та відповідними «правилами», затвердженими академічними Радами⁹. Вихованців зобов'язували передусім сумлінно навчатися та відвідувати заняття,

⁸ Высочайше утвержденный 30 августа 1814 года проект Устава духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – Т. XXXII. – СПб., 1830. – № 25673. – С. 911.

⁹ У КДА такі правила уклалися й оновлювалися неодноразово. Див., зокрема: Начертание правил: а) о приеме студентов в Академию, переходе из других академий в Киевскую и переходе из одного отделения в другое; б) о допущении посторонних слушателей; в) об обязанностях учащихся в академии и г) о взысканиях за нарушение этих обязанностей [1869 г.] // Труды Киевской духовной академии. – 1870. – № 1. – С. 39–50; Правила об обязанностях учащихся в Киевской духовной академии и о взысканиях за нарушение оных. – К., 1884. – 12 с.; Правила Киевской духовной академии: 1. О приеме студентов в эту Академию и о переходе их из других академий. 2. О чтении книг. 3. О хранении библиотеки и управлении ею. – К., 1886. – 14 с. та ін.

«Правила Киевской духовной академии» (титульний аркуш). 1886 р.

дотримуватися дисципліни та правил співжиття, встановлених в академіях, шанобливо й слухняно ставитися до «начальства». Зрозуміло, що невід'ємним елементом повсякдення студентів духовних академій, як конфесійних навчальних закладів, були молитва, дотримання всіх православних постів, участь у недільних та святкових богослужіннях у статусі читців або півчих, говіння й долучення до Св. Таїн у першій та останній тижні Великого посту. Важливою і звичною складовою академічного життя були спільні молитви – ранішні та вечірні, перед початком і наприкінці навчальних занять та трапез (звісно, також спільних).

Не лише навчаючись, а й живучи в Академії, студенти мусили дотримуватися певного розпорядку дня, що був визначений уже у статуті 1814 р. і протягом усієї дореволюційної історії духовних академій за своїм змістом залишався майже незмінним. Прокидатися належало о 6.00. З 7.00 починалася молитва. Після молитви пили чай і збиралися на заняття, які тривали з 9.00 до 13.00. По обіді (13.00) студенти мали час на відпочинок і прогулянку. З 15.00 до 17.00 знову перебували в ауди-

торіях. О 17.00 пили чай і бралися за підготовку до занять, яка тривала до 21.00. Після вечері молилися й о 22.00 лягали спати. Після 1869 р. день студента розпочинався о 7.00; відповідно на півгодини або годину «зсувалися» й інші «заходи» (хоча початок занять о 9.00 залишався незмінним). Відхід до сну призначався не пізніше опівночі.

Обов'язком кожного студента було дотримання норм академічного співжиття, «общего благоприличия» і «доброго нравственного строя»¹. Згідно із «правилами», студентам КДА заборонялися тютюнопаління, самовільний (без дозволу інспектора та отримання відповідного «билета») вихід за територію Академії, «незаконные сборища и сходки», організація концертів, читань та інших публічних зібрань, порушення тиші та порядку в аудиторіях і кімнатах. Згідно із статутом 1910 р. цей перелік поповнився заборonoю брати участь у діяльності політичних партій чи сторонніх студентських організацій (особливо нелегальних), а також створювати організації такого ґатунку в духовних академіях.

Порушення академічної дисципліни передбачало покарання – від зауваження чи догани, виголошеної інспектором або ректором, до позбавлення казенного утримання чи стипендії та звільнення з Академії на рік, два або без права на поновлення.

Щоправда, в реальному житті КДА система приписів і покарань не була такою суворою, як «на папері». Судячи зі спогадів її вихованців і викладачів, академічне повсякдення не мало того «казарменого» характеру, враження про який навіюють статuti та дисциплінарні правила. Дисципліна і порядок в Академії трималися не через страх покарання, а завдяки вихованню у студентах внутрішньої, свідомої потреби в їх дотриманні. Більшість інспекторів та їхніх помічників зазвичай не обтяжували підопічних дріб'язковим і повсякчасним наглядом та не зловживали суворим формалізмом там, де ефективніше діяли доброзичливість і гуманність (хоча, звісно, не обходилося й без прикрих винятків). Тож у студентських кімнатах точилися жваві обговорення і розмови, часто лунали співи (вихідці з різних кутків Російської імперії чи іноземці, студенти КДА особливо любили українські народні пісні) та звуки музичних інструментів.

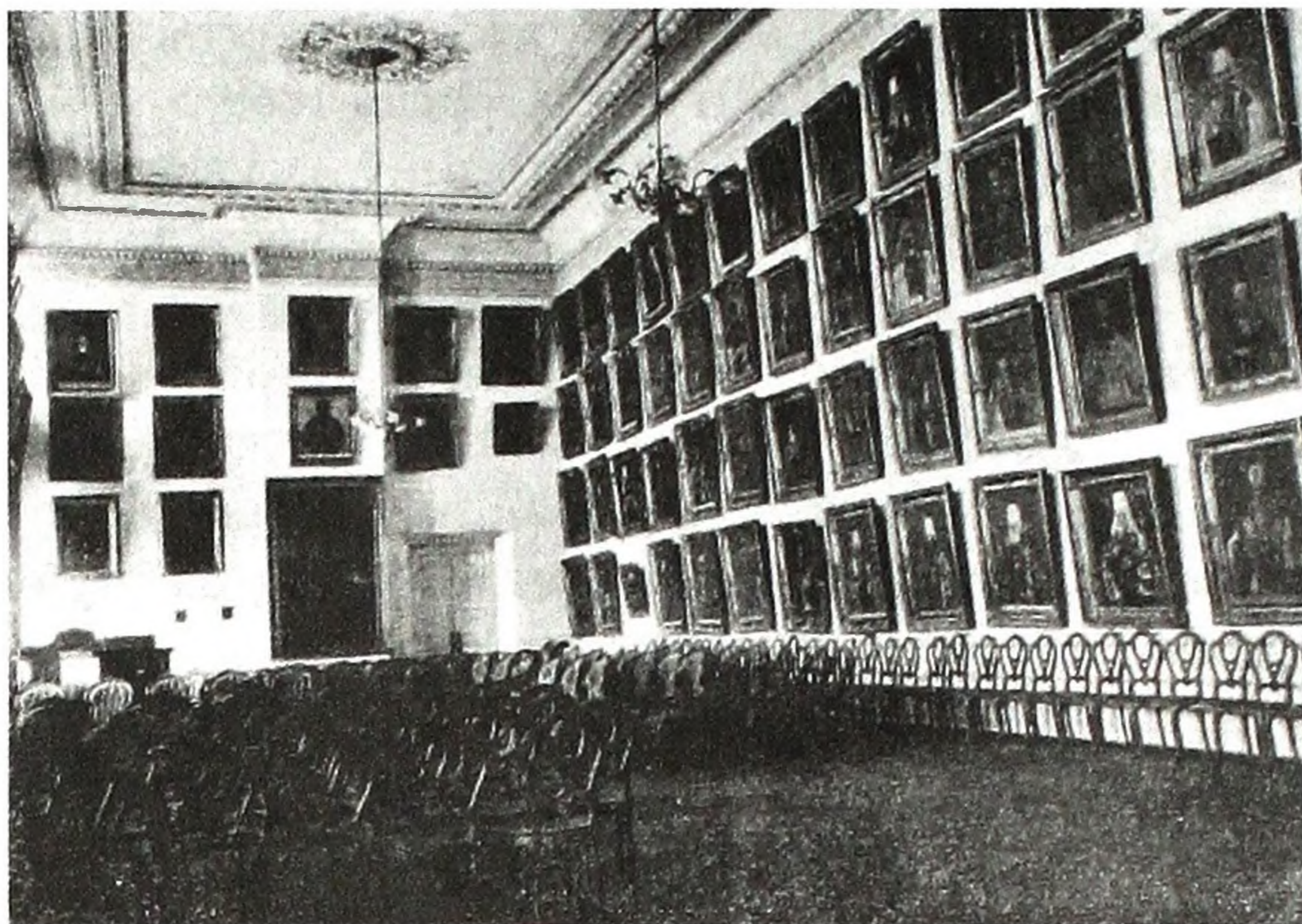
Чимало талановитих студентів співали в академічному хорі, що продовжував і розвивав традиції церковного співу, закладені ще у Києво-Могилянській академії. Завдяки неординарним голосам півчих та високому професіоналізму регентів (обиралися також із студентського середовища) хор КДА славився не лише серед киян, а й далеко за межами Києва.

Протягом академічного навчального року, що тривав із 15 (за статутом 1910 р. – із 16) серпня до 15 червня, студентів двічі відпускали на «вакації» (канікули): Різдвяні (22 грудня – 7 січня) та Великодні (від Лазаревої суботи до Фоминого понеділка²). Крім того, за бажання, вихованці отримували дозвіл відвідати домівки з середини Сиропусного тижня³ до початку Великого посту. До середини 1850-х рр. під час найтриваліших, літніх вакацій чимало студентів КДА користа-

¹ Див.: Правила об обязанностях учащихся в Киевской духовной академии и о взысканиях за нарушение оных. – К., 1884. – С. 5.

² Тобто, від суботи шостого (передостаннього) тижня Великого посту до першого понеділка після Великоднього тижня.

³ Тиждень, що передує Великому посту.

Конгрегаційна зала. Поч. ХХ ст.

лися змогою відпочити на мальовничій академічній дачі у Борщагівці (на той час – селище поблизу Києва).

Важливу роль у житті спільноти КДА та підтримуванні її символічного зв'язку із попередницею (КМА) відігравали академічні свята і традиції – зокрема вшанування 5 вересня ст. ст. пам'яті своїх небесних покровителів, канонізованих вихованців КМА – святителів Феодосія Чернігівського (Полоницького-Углицького), Димитрія Ростовського (Туптала), Інокентія Іркутського (Кульчицького), Йоасафа Белгородського (Горленка); актовий день 26 вересня ст. ст.¹ (урочисті збори в Конгрегаційній залі всього особового складу Академії на чолі з митрополитом Київським і Галицьким та за участю численних почесних гостей); день пам'яті митрополита Петра Могили, засновників і благодійників Київської Академії й усіх, хто в ній навчався і навчав (31 грудня ст. ст.); урочисте звершення пасій (започаткованих ще за киево-могилянської доби особливих богослужінь у перші чотири п'ятниці Великого посту, що нагадують про значення для спасіння спокутних страждань Христа) та ін. 28 вересня 1882 р. з ініціативи тодішнього ректора єпископа Михаїла (Лузіна) було відновлено давнє Богоявленське братство² (те саме, що було засновано 1615 р. і чия школа поклала початок Київській Академії), що мало своїм завданням «доставлять денежные и другие материальные пособия, прежде всего, нуждающимся студентам Киевской духовной академии, затем нуждающимся бывшим воспитанникам»³. З 1900 р. Богоявленське братство надавало,

¹ Цього дня Православна Церква згадує Св. апостола й євангеліста Йоана Богослова – небесного покровителя духовних шкіл.

² Статут Богоявленського братства при КДА було затверджено міністром внутрішніх справ Російської імперії 10 грудня 1881 р.

³ Устав Богоявленського братства при Киевской духовной академии для вспомоществования нуждающимся студентам ее // Труды Киевской духовной академии. – 1882. – № 3 (приложение). – С. 1.

Джерелом надходження коштів Богоявленського братства, що перебувало під покровительством митрополитів Київських і Галицьких, були членські внески, пожертви (як членів, так і сторонніх осіб), прибутки від організованих ним публічних читань і концертів духовної музики. Матеріальну допомогу, отриману від братства, студенти повертали вже після закінчення КДА, розпочавши службу (якщо не перебували «в стеснительных обстоятельствах вследствие болезни или по другим причинам»). Станом на 1 січня 1915 р. членами Богоявленського братства при КДА були 217 осіб, а його професорський і студентський капітали становили близько 87 тис. руб.

згідно із ініційованим ректором КДА єпископом Димитрієм (Ковальницьким) новим статутом, матеріальну підтримку не лише студентству КДА, а й її викладачам та співробітникам, а також їхнім родинам.

Звісно, не все в житті Академії відповідало ідеалам і документально затвердженим нормам та правилам. Непоодинокими, на жаль, були випадки зловживання алкоголем (і серед студентів, і серед викладачів). Нестерпні побутові умови, недостатній харчовий раціон, антисанітарія у помешканнях, свавілля з боку окремих представників адміністрації, цілковита байдужість деяких викладачів до студентства та своїх викладацьких обов'язків, надмірне посилення контролю за дотриманням внутрішнього розпорядку, нездорова моральна атмосфера – ці та інші негативні явища, що мали місце в житті КДА в окремі роки, подекуди спонукали студентів до колективних скарг і навіть страйків. Зокрема такі акції студентської непокори відбулись у листопаді 1859 р. (їх відгомін пролунав 1 лютого 1861 р. у першій російській газеті «Колокол», що її видавав у Лондоні Олександр Герцен), грудні 1881 р., березні 1895 р. Із підтриманого іншими духовними академіями страйку студентів КДА в жовтні 1905 р., що виступили з вимогою запровадження академічної автономії, у російських духовних школах розпочався рух за реформи.

Навчальний процес у КДА

Організація чотирирічного навчального процесу у КДА, так само, як і в інших духовних академіях Російської імперії, здійснювалась у чіткій відповідності до статутних вимог і нормативних документів синодальних структур, які опікувалися питаннями освіти.

Протягом 1814–1869 рр. студенти КДА вчилися у двох відділеннях. У нижчому відділенні головна увага приділялась опануванню філософських дисциплін (історії філософії, логіки, психології, метафізики, моральної філософії); крім того, викладалися словесність, історія та математика. У вищому відділенні вивчали богословські предмети (догматичне, моральне, викривальне, «співбесідне» богослов'я, Святе Письмо, герменевтику, канонічне право, церковні історію, археологію, географію, словесність). З 1841 р. до переліку дисциплін вищого відділення входила патрологія, з 1867 р. – педагогіка. Протягом усього академічного курсу тривало поглиблене вивчення мов – грецької, латини, єврейської, німецької і французької (в Київській духовній академії в 1825–1844 рр. до них додавалася польська).

Статут православних духовних академії, затверджений у 1869 р., визначав їхньою першорядною метою підготовку не тільки пастирів Церкви, а й викладачів для навчальних закладів духовного відомства⁴. Задля реалізації цього завдання в академіях було відкрито три відділення – богословське, церковно-історичне та церковно-практичне (поділ на нижче і вище відділення скасовувався), а навчальні програми сформовано за принципом відповідної спеціалізації дисциплін (вибір студентом певного відділення здійснювався відразу після зарахування на перший

⁴ Див.: Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. Устав православных духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – Т. XLIV. – Ч. 1. – СПб., 1887. – № 47154. – С. 545.

ДИПЛОМЪ.

Студентъ Кіевской Духовной Академіи Иванъ Четвериковъ,
мещанина города Милвина, Кауцуской гу-
берніи, Пимена Четверикова
сынъ, родившійся 6 января 1875 года, поступиоъ въ число студентов Академіи въ
31 день августа 1895 года, окончилъ изъ ней полный, положенный по уставу, курсъ
наукъ и, при поведеніи отличнаго (5), оказалъ слѣдующія познанія

въ общеобязательныхъ предметахъ:

- введеніи въ курсъ богословскихъ наукъ _____
 - свѣтломъ писаніи ветхаго и новаго завета _____
 - библейской исторіи _____
 - догматическомъ богословіи _____
 - нравственномъ богословіи _____
 - томилетикъ и исторіи проповѣдничества _____
 - пастырскомъ богословіи и педагогикѣ _____
 - церковномъ правѣ *отлично (4)*
 - общей церковной исторіи _____
 - исторіи русской церкви _____
 - патристикѣ _____
 - церковной археологіи и литургикѣ _____
 - философіи { психологіи _____
 - { логикѣ _____
 - { метафизикѣ _____
 - исторіи философіи _____
 - еврейскомъ языкѣ _____
- } *отлично (5)*
- } *отлично (5)*

въ предметахъ одной изъ двухъ параллельныхъ группъ:

- теоріи словесности _____
 - исторіи иностран. литературъ _____
 - русскомъ и церковно-слав. языкѣ _____
 - исторіи русской литературы _____
 - библейской археологіи _____
 - исторіи и разборъ зап. исповѣданій _____
 - исторіи и обличеніи русск. раскола _____
 - общей гражданской исторіи _____
 - русской гражданской исторіи _____
- } *отлично (5)*

въ одномъ изъ древнихъ языковъ:

греческомъ и его словесности _____, латинскомъ и его словесности *отлично (5)*

въ одномъ изъ новыхъ языковъ:

французскомъ _____, нѣмецкомъ *отлично (5)*, англійскомъ *отлично (4)*

За таковыя успѣхи и за особое сочиненіе, написанное на *Курсъ* и признанное удовле-
творительнымъ для академической степени, Иванъ Четвериковъ
Совѣтомъ Кіевской Духовной Академіи, на основаніи устава § 81 б. 10, § 135 и § 136,
удостоенъ 10 июня 1899 года ученой степени КАНДИДАТА богословія и Высокопре-
освященнымъ Митрополитомъ Кіевскимъ 26 июня 1899 года утверждено
въ сей степени, со всеми правами и преимуществами, которыя соединяются съ этою ученою
степенію по законамъ Россійской Имперіи, *въ правѣ посылки копии диплома*
безъ новыхъ издѣлій исполненій, по переработкѣ, согласно указаніямъ рецензен-
товъ, написаннаго или курсоваго сочиненія.

Въ удостовѣреніе изложеннаго данъ кандидату И. Четверикову сей дип-
ломъ отъ Совѣта Кіевской Духовной Академіи за надлежащею подписью и съ приложеніемъ
большой академической печати. Кіевъ, 1899 года, мѣсяца *июня* 2 дня.

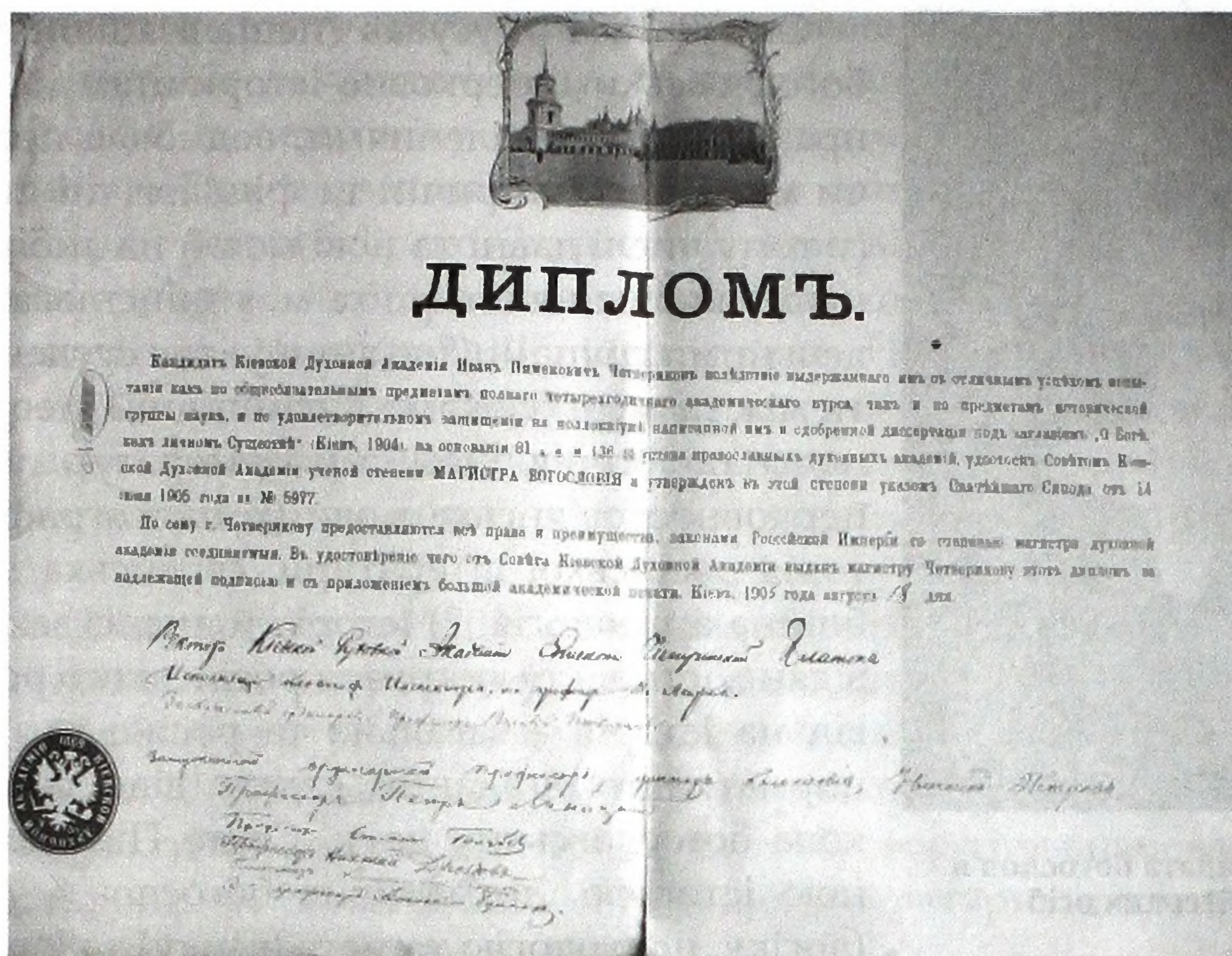
№ 578.

Ректоръ Академіи *Сисоевъ*
Инспекторъ Академіи *Артимандушичъ*
Членъ Совѣта *Профессоръ В. Новичкинъ*

Секретарь Совѣта *О. Писаревъ*

Диплом І. П. Четверикова про закінчення КДА у 1895 р. і присудження ступеня кандидата богослов'я

Диплом І. П. Четверикова про присудження ступеня магістра богослов'я. 1905 р.

курс). До спеціальних предметів богословського відділення належали догматичне богослов'я з історичним викладом догматів, моральне і порівняльне богослов'я, па-тристика, єврейська мова та біблійна археологія. Студенти церковно-історичного відділення вивчали біблійну історію Старого й Нового Завітів, загальну церковну історію, історію Російської Церкви, історію та викриття російського розколу, ци-вільні загальну та російську історію. На церковно-практичному відділенні опано-вували пастирське богослов'я, гомілету та історію проповідництва (не лише пра-вославного, а й католицького та протестантського), церковну археологію та літур-гіку, канонічне право, теорію словесності та історію російської літератури (з огля-дом іноземних літератур), російську мову та слов'янські говірки. Водночас статут 1869 р. визначав коло дисциплін, обов'язкових до вивчення студентами всіх трьох відділень: Святе Письмо, основне богослов'я, філософія (логіка, психологія та ме-тафізика), історія філософії, педагогіка, по одній із давніх (грецька або латина) і нових (французька, німецька або англійська) мов і словесності. Повний академіч-ний курс залишався чотирирічним, однак закінчити його мали змогу лише ті сту-денти, які протягом третього року навчання підготували твір, визнаний академіч-ною Радою задовільним для присудження кандидатського ступеня, і склали іспити за цей рік на «відмінно» (решту вихованців випускали після третього курсу із зван-ням «дійсного студента»). На четвертому році навчання такі студенти у статусі ма-гістрантів займалися спеціалізованим вивченням обраних предметів, з яких скла-дали магістерські іспити й давали пробні лекції. Той, хто встигав протягом четвер-того року підготувати й публічно захистити магістерську дисертацію, здобував ступінь магістра богослов'я. Натомість переважна більшість магістрантів обмежу-валася складанням магістерських іспитів, виходячи з Академії зі ступенем канди-дата богослов'я й зберігаючи право на присудження ступеня магістра на підставі захисту друкованої дисертації без додаткових екзаменів.

Знак кандидата богослов'я
для світських осіб

Статут 1884 р. усував спеціалізацію студентів за богословським, церковно-історичним та церковно-практичним відділеннями, водночас перетворюючи майже всі історичні та філологічні дисципліни (у тому числі давні та нові мови) на вибіркові. При цьому вивчення історії та мов здійснювалося паралельними групами, що змушувало студентів обирати між такими блоками дисциплін: 1) теорія словесності та історія іноземних літератур, російська і церковнослов'янська мови (із палеографією) та історія російської літератури, єврейська мова та біблійна археологія; 2) історія й аналіз західних сповідань, історія та викриття російського розколу, цивільна історія – загальна та російська. До складу нормативних згаданий статут відносив вступ до кола богословських наук, Святе Письмо із біблійною історією, догматичне богослов'я, філософію (логіку, психологію та метафізику) та історію філо-

софії, гомілетуку й теорію проповідництва, моральне богослов'я, церковне право, пастирське богослов'я і педагогіку, історію Церкви (Вселенської до поділу Церков, Східно-Православної та Російської), патристику, церковну археологію та літургіку.

Статут 1910 р., що унормовував діяльність духовних академій у передреволюційні роки, акцентував увагу на їхньому богословському і церковно-пастирському спрямуванні, суттєво скорочуючи загальноосвітній компонент навчальних планів. У складі нормативних дисциплін особливої ваги набувало Святе Письмо Старого і Нового Завітів, а також патрологія (по десять лекційних годин на тиждень). Значне місце належало богослов'ю – основному, догматичному, моральному, пастирському (з аскетикою і гомілетикою), історії давньої Церкви, історії Російської Церкви, церковному праву, систематичній філософії (яка замінила метафізику), логіці, психології, історії філософії, педагогіці та дидактиці (кожна із дисциплін – в обсязі п'яти лекційних годин на тиждень). Обов'язковими для вивчення визначалися єврейська мова та по одній із давніх і нових мов. Поряд із нормативними курсами студентам пропонували блоки вибірових дисциплін: 1) цивільна історія – загальна і російська; 2) біблійна археологія та біблійна історія у зв'язку з історією давнього світу; 3) історія Греко-Східної Церкви від часів поділу християнських Церков; історія слов'янських Церков та Румунської Церкви; історія Західноруської Церкви¹; 4) історія та викриття західних сповідань і російського сектантства; історія та викриття російського розколу старообрядництва; 5) церковнослов'янська мова із палеографією та історія російської літератури; 6) літургіка та церковна археологія у зв'язку з історією християнського мистецтва.

У 1911 р. до чинного духовно-академічного статуту було внесено деякі зміни. Зокрема набула нормативного статусу літургіка та церковна археологія у зв'язку

¹ Викладали лише у КДА, зважаючи на, так би мовити, регіональну специфіку.

з історією християнського мистецтва; обов'язковою для вивчення студентами КДА було визначено латинську мову; до складу вибіркового було перенесено історію філософії та педагогіку (з цих двох предметів можна було прослухати лише один); вибіркові дисципліни обмежено чотирма блоками: 1) російська цивільна історія, історія Греко-Східної Церкви від часів поділу християнських Церков у зв'язку з історією слов'янських Церков та Румунської Церкви, історія Західноруської Церкви; 2) біблійна історія у зв'язку з історією давнього світу та єврейська мова із біблійною археологією; 3) церковнослов'янська мова і російська мова із палеографією, історія російської літератури; 4) історія та викриття західних сповідань у зв'язку з історією Західної Церкви від 1054 р. до сьогодення.

До запровадження статуту 1910 р. основною формою навчальних занять у КДА були лекції (тривалістю одну годину). Рівень засвоєння студентами поточного навчального матеріалу контролювався під час співбесід із викладачами (т. зв. репетицій). Лише з 1910–1911 навчального року до розкладів духовних академій увійшли також практичні заняття, що передбачали обговорення опанованих першоджерел, дослідницької та навчально-методичної літератури, підготовку рефератів за певними темами тощо.

Крім того, значне місце у навчальному процесі належало підготовці студентами семестрових письмових творів та проповідей. Їхня кількість і терміни підготовки визначалися Радою КДА на початку навчального року. Як правило, протягом кожного року навчання студенти першого – третього курсів мали написати по три твори із певних дисциплін за темами, визначеними викладачами (на підготовку кожного надавалося два місяці ²), та по одній проповіді (подавалася викладачеві пастирського богослов'я і гомілетики на початку жовтня ³). Згідно з вимогами статуту 1884 р., дві третини від загальної кількості поточних творів студентів стосувалися богословської проблематики; за статутом 1910 р., із трьох семестрових творів два писалися із богословських наук, один – із загальноосвітніх дисциплін. Студенти четвертого курсу готували одну проповідь та твір на здобуття наукового ступеня кандидата богослов'я (зазвичай робота над кандидатським твором тривала до 1 квітня, в окремі періоди – до 1 травня). Ці випускні твори писалися переважно з богословської проблематики (що було статутною вимогою з 1884 р.) на теми, запропоновані викладачами і затверджені ректором (з 1910 р. – також і єпархіальним архієреєм) ⁴. Протягом усієї історії духовних академій важлива роль належала самостійному опануванню студентами фахової літератури: «чтение книг, относящихся к наукам академического преподавания», було однією із нормативних вимог, закріплених духовно-академічними статутами. Зважаючи на це, цілком зрозумілою є та

² Зазвичай перший семестровий твір студенти готували протягом жовтня–листопада, другий – грудня–січня, третій – лютого–березня.

³ Від часу запровадження статуту 1910 р. особливу увагу приділяли формуванню у студентів навичок не лише написання, а й практичного проповідництва – зокрема виголошення підготовлених проповідей напам'ять, проповідування експромтом тощо.

⁴ Значна частина кандидатських творів студентів КДА (2057 одиниць) зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 304).

Читальна зала бібліотеки КДА. Поч. ХХ ст.

важлива роль, яку відігравала в навчальному процесі та наукових студіях КДА її бібліотека ¹.

Переведення студентів із курсу на курс здійснювали на підставі річних іспитів, що приймали фахові комісії, склад яких визначався Радою. Наприкінці навчального року укладали рейтингові списки студентів кожного курсу, в якому враховували не лише екзаменаційні оцінки з дисциплін ², а й оцінки, отримані за письмові твори, проповіді, під час практичних занять і репетицій ³; брався до уваги також бал за поведінку. У списку випускного курсу враховувалась успішність студентів за всі роки навчання. Випускники, які виконали всі вимоги навчального плану (враховуючи написання випускного твору, визнаного задовільним для присудження кандидатського ступеня), виходили з Академії з дипломом кандидата богослов'я. Той, хто мав академічні заборгованості з дисциплін або не підготував

¹ У 1826 р. фундаментальна бібліотека КДА, основу якої склало книжкове зібрання КМА, налічувала 4488 томів. У 1915 р. у її фондах було вже 59 972 найменування друкованих книг і брошур (98 070 томів), 953 рукописи, 89 актів і грамот, 366 атласів, 359 найменувань підручників (2286 томи), 863 періодичні видання. Значну роль у формуванні й поповненні бібліотечної колекції КДА відігравали дарувальники – колишні випускники, викладачі, церковні ієрархи та ін. Крім того, існувала окрема студентська бібліотека (на момент закриття КДА у квітні 1919 р. налічувала 4542 томи), яка комплектувалася за рахунок добровільних пожертв і внесків студентів.

Нині книжкові зібрання фундаментальної та студентської бібліотек КДА, а також її Церковно-археологічного музею та хору (загалом – понад 96 тис. одиниць) зберігаються у Відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Надзвичайно цінна колекція КДА містить чимало унікальних і раритетних видань другої половини ХV – початку ХХ ст. Рукописи, що належали бібліотеці та Церковно-археологічному музею при КДА зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

² З 1884 р. у цьому списку не враховували оцінок з іноземних мов (німецької, англійської, французької).

³ Студентів, які мали дві й більше незадовільних оцінок, відраховували з Академії або залишали, за рішенням Ради, на тому ж курсі на другий рік (без стипендії). Так само залишалися на другий рік, але зі збереженням стипендії, студенти, які не виконали навчальний план через хворобу. Скористатися правом на повторне перебування на тому чи тому курсі студент мав змогу лише один раз протягом усього навчання.

випускний твір (чи отримав за нього незадовільну оцінку), отримував атестат «дійсного студента». За такими особами зберігалось право на здобуття кандидатського ступеня в разі перескладання відповідних іспитів або подання на розгляд Ради КДА нового чи переробленого випускного твору.

Відповідно до статуту 1884 р. у духовних академіях, у т. ч. Київській, було запроваджено таку форму підготовки фахівців вищої кваліфікації, як професорське стипендіатство, метою якого було поглиблене вивчення однієї з дисциплін (або групи споріднених дисциплін) академічного curriculum'у під керівництвом досвідченого професора-наставника. Професорських стипендіатів, до складу яких зараховували (терміном на один навчальний рік) найздібніших випускників із найвищим навчальним рейтингом, спеціально готували для заміщення викладацьких вакансій в академіях. Кількість професорських стипендій була обмеженою – у КДА, як правило, дві на рік.

Навчання і викладання в Академії були справами нелегкими і вимагали від студентів та професорів колосальних розумових і фізичних зусиль, доволі красномовно описаних одним із випускників початку 1820-х рр.: «...труды таковы, ихже око не виде, ухо не слыша и на сердце мое не всходило»⁴. Здолати ці «труди» щастило далеко не кожному: чимало студентів, не витримуючи навантажень, залишали навчання; дехто, на жаль, не доживав до його завершення (за сумною статистикою, тільки за перше п'ятдесятиріччя історії КДА від хвороб і виснаження померли 54 студенти). Не менш складною була праця викладачів, які зазвичай роками поєднували доволі велике аудиторне навантаження у КДА (а також і в інших вищих та середніх навчальних закладах Києва) із адміністративною роботою, виконанням священницьких обов'язків, науковою, громадською та культурницькою діяльністю. Зважаючи на величезний дослідницький доробок викладачів КДА, залишається лише дивуватися величезній працездатності та подекуди справжньому подвижництву тих, хто обравши ще у студентські роки шлях науки і духовної просвіти, зберігав йому відданість решту життя.

Наукова та видавнича діяльність КДА

Становлення КДА як наукової інституції відбулося у 1830-х рр. за часів ректорства одного з перших її вихованців, архімандрита (згодом – єпископа Чигиринського, вікарія Київської єпархії, а ще пізніше – архієпископа Херсонського і Таврійського) святителя Інокентія (Борисова, 1800–1857), видатного церковного вченого, педагога і проповідника. Справжній реформатор академічного життя, Інокентій виявився тим енергійним та ефективним організатором духовної освіти і

Знак магістра богослов'я
для світських осіб

⁴ Цит. за: *Мальшевский И. И. Историческая записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие // Труды Киевской духовной академии. – 1869. – № 11–12. – С. 83.*

науки, якого так бракувало КДА у перше десятиліття її існування. Саме завдяки його ініціативам і потужній творчій енергії викладацька корпорація КДА вперше відчула себе єдиним цілим, згуртувавшись навколо вирішення спільних навчальних і дослідницьких завдань, – зокрема відмови від застарілих латиномовних посібників та орієнтації на новітню фахову літературу, звільнення академічної науки від засилля схоластицизму і виходу її на якісно інший рівень, вибору ефективних методик викладання, стимулювання творчої активності студентів, розвитку систематичних наукових студій. Одним із найважливіших підсумків ректорства Інокентія (Борисова) стало подолання замкнутості духовно-академічної корпорації, розширення її наукових контактів і сфери діяльності, здобуття заслуженого авторитету та поваги за стінами Академії, у тому числі – встановлення міцних зв'язків з університетською наукою, що підтримувалися і розвивалися протягом усієї історії КДА.

Значним поштовхом для систематичної творчої діяльності викладачів КДА стало ініційоване її ректором Інокентієм (Борисовим) видання тижневика «Воскресное чтение» (перший духовний журнал у Києві), що виходив із Великодня 1837 р. Зміст цього популярного («общедоступного и общеназидательного», за термінологією його видавців) часопису становили переважно проповіді, перекази та статті релігійно-морального змісту, написані професорами КДА та її вихованцями. Душею журналу, що мав важливе просвітницьке і виховне значення, в початковий період його історії був єпископ Інокентій (Борисов), який «своею редакцией и искусным выбором прочих статей, умел поставить журнал с первого раза на высокую степень совершенства и приобрести ему многочисленных читателей»¹. Після від'їзду Інокентія з Києва (1841) виданням «Воскресного чтения» опікувалися його найближчі однодумці й соратники у видавничій справі – ректор КДА архімандрит Димитрій (Муретов), професори Іван Скворцов та Яків Амфітеатров, які тривалий час були фактичними співредакторами журналу. Згодом їхні функції виконували ректори КДА Антоній (Амфітеатров), Філарет (Філаретов), професори Іван Максимович, Никифор Щоголев, Пилип Терновський, Олександр Воскресенський. Виданням «Воскресного чтения» КДА опікувалася у 1837–1871 та 1879–1883 рр. (у цей останній період його фактичним редактором був професор Василь Певницький; головним редактором – ректор КДА єпископ Михаїл (Лузін)). У 1872–1878 журнал видавав вихованець КДА, викладач Київської духовної семінарії Харисим Орда (згодом – єпископ Іриней), який очолював його редколегію і в 1884–1888 рр., коли видання «Воскресного чтения» перебрав на себе Комітет з видання «Киевских листков религиозно-нравственного чтения для народа»².

Надзвичайно важливу роль в активізації наукового життя КДА відіграв журнал «Труды Киевской духовной академии», що видавався з січня 1860 р. до кінця 1917 р. На відміну від «Воскресного чтения», цей журнал замислювався як науко-

¹ Макарий (Булгаков), еп. Биографическая записка о преосвященном Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом // Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия, архиепископа Таврического : Собрание воспоминаний о нем с приложением избранных проповедей. – М., 1864. – С. 28.

² З 1890 р. до припинення видання у 1912 р. незмінним редактором журналу «Воскресное чтение» був випускник КДА протоієрей Іван Богородицький.

во-богословське, фахове видання, потребу в якому вже давно відчувала професорська корпорація КДА (із безпосередньою ініціативою такого видання, підтриманою академічною Конференцією ще у вересні 1857 р., виступив тодішній ректор КДА архімандрит (згодом – єпископ) Антоній (Амфітеатров)). У журналі «Труды Киевской духовной академии», головними редакторами якого були ректори КДА, друкувалися наукові праці її професорів і кращі твори вихованців (чимало з цих першодруків згодом виходили окремими накладами), переклади біблійних і патристичних текстів, бібліографічні огляди, рецензії тощо; з 1869 р. у додатку до «Трудов» вміщувалися протоколи засідань Ради КДА, річні звіти про діяльність Академії та її товариств; тут публікувалися некрологи професорів і вихованців, спогади, біографічні матеріали та ін. Зважаючи на це, багатожанрові й змістовно насичені «Труды» є надзвичайно цінним джерелом для вивчення не лише наукового доробку КДА, а й її історії та повсякдення.

З-поміж інших періодичних видань, які видавала КДА, варто згадати журнал «Киевские епархиальные ведомости», хоча цей друкований орган київського духовенства, заснований за ініціативою випускника КДА протоієрея Петра Лебединцева, перебував під патронатом Академії лише короткий час – у 1879–1886 рр. (його редагуванням займалися, за дорученням Ради КДА, професори Іван Малишевський, Олександр Воронов, Микола Петров та ін.). В «академічний» період свого існування «Киевские епархиальные ведомости» стали щотижневим виданням, а їхня «неофіційна частина» набула незвичної розкутості в оцінці актуальних подій церковного життя – зокрема й епархіального. Зважаючи на критичний характер деяких вміщених матеріалів, не дивно, що зазначене видання доволі скоро було повернуто під опіку Київської духовної консисторії.

Важливою подією у житті Академії й водночас новим стимулом для активізації науково-дослідницької роботи її викладачів, студентів і випускників (передусім у царині церковної історії та археології) стало відкриття у 1872 р. Церковно-археологічного музею та Церковно-археологічного товариства при КДА (у 1901 р. перейменоване на Церковно-історичне та археологічне

Т Р У Д Ы
КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ.

1862.

Н О Я Б Р Ь.

К І Е В Ь.

Въ типографіи Киевопечерской Лаври.

1862.

«Труды Киевской духовной академии»
(титольний аркуш). 1862 р.

Церковно-археологічний музей КДА.
Поч. ХХ ст.

товариство)¹, що протягом своєї майже півстолітньої діяльності відіграли непересічну роль у виявленні, збереженні й вивченні церковних старожитностей, у тому числі – української історико-культурної спадщини. Члени товариства займалися не лише науковими студіями, результати яких оприлюднювали на засіданнях товариства (з 1881 р. – щомісячних протягом навчального року) та на сторінках збірника «Чтения в Церковно-археологическом обществе при Киевской духовной академии» (1883, 1899–1916; 14 випусків)², а й вирішенням конкретних практичних завдань, пов'язаних із фаховим обстеженням монастирів і церков, археологічними розкопками, мистецтвознавчими експертизами, проектуванням нових храмів тощо. Значені товариство і Церковно-археологічний музей при КДА (перше у Російській

імперії і найбільше у Європі зібрання церковних старожитностей) відіграли значну роль у розвитку церковно-історичної науки та музейництва на теренах України.

У межах стислого оглядового нариса неможливо не лише висвітлити, а й бодай перелічити досягнення київської духовно-академічної науки ХІХ – початку ХХ ст. у царині догматичного, морального і порівняльного богослов'я, біблієзнавства,

¹ Ініціативу створення Церковно-археологічного музею при КДА, виявлену професором кафедри церковної археології Петром Лашкар'євим, було підтримано Св. Синодом 13 жовтня 1872 р. (синодальним указом від 31 січня 1873 р. затверджено статут музею і товариства; нова редакція статуту набула чинності 10 серпня 1881 р.). Музей, розташований на нижньому поверсі Староакадемічного (Мазепинського) корпусу, комплектувався за рахунок виділених бібліотекою КДА цінних рукописів, книг і предметів, спеціальних придбань, обміну та пожертв (найактивнішими дарувальниками були випускники Академії). Попри те, що протягом своєї історії Церковно-археологічний музей пережив три масштабні пограбування (у 1886, 1898 та 1911 рр.), його фонди станом на 1915 р. вміщували понад 40 тисяч одиниць зберігання (від асиро-вавилонських клинописних табличок до предметів і рукописів початку ХХ ст.). Відкритий у 1879 р. для вільного відвідування, Церковно-археологічний музей при КДА став першим публічним музеєм Києва.

Незмінним секретарем Церковно-археологічного товариства (з 1872 р.), що у передреволюційні роки мало понад 170 членів, та багаторічним зберігачем Церковно-археологічного музею при КДА був професор Микола Петров, який відіграв непересічну роль у їх становленні й розвитку.

² Крім того, у журналі «Труды Киевской духовной академии» друкувалися річні звіти про діяльність музею та товариства (з 1874 р.) та щомісячні «Известия Церковно-археологического общества» (1875–1896), які виходили також окремими відбитками. З-поміж інших видань, підготовлених у КДА, див. також: Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / сост. Н. И. Петров. – Вып. I. – К., 1875. – [2], 282 с.; Вып. II. – К., 1877. – [2], 281–542 с.; Вып. III. – К., 1879. – [2], 543–684, CVIII с.; Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / [сост. Н. Петров]. – К., 1880. – [4], 60 с.; 2-е изд., испр. и доп. – К., 1897. – [4], 292 с.; Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / [сост. Н. И. Петров]. – Вып. 1 : Коллекция синайских и афонских икон преосвященного Порфирия Успенского. – К., 1912. – 17 с., 21 л. ил.; Вып. 2 : Сорокинско-Филаретовская коллекция русских икон разных пошибов или писем. – К., 1913. – 37 с., 19 л. ил.; Вып. 3 : Южно-русские иконы. – К., [1914]. – 49 с., 12 л. ил.; Вып. 4–5. – К., 1915. – VIII, 62 с., 40 л.; Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея имп. Киевской духовной академии. – Т. 1. – Саратов, 1916. – [6], 472 с. та ін.

патрології, літургії, гомілетики, церковного права, історії Церкви, філософії, мовознавства, історії літератури та ін. Відсилаючи читача до вміщених у цьому виданні енциклопедичних статей, присвячених найвидатнішим постатям в історії КДА, тут згадаємо лише деякі факти та імена.

Передусім, важко перебільшити доробок КДА у вивченні, обґрунтуванні та систематизації основних засад і теоретичних форм православного віровчення. Із трьох найзначущих праць у царині православної догматики, написаних у Росії ХІХ ст., дві належать вихованцям київської богословської школи – академіку Імп. Санкт-Петербурзької Академії наук, митрополиту Макарію (Булгакову, 1816–1882)³ та доктору богослов'я, професору і ректору КДА, єпископу Сильвестру (Малеванському, 1828–1908)⁴.

Свого часу важливу роль у визначенні й обґрунтуванні норм християнської етики та формуванні православного морально-богословського дискурсу відіграли праці Маркелліна Олесницького (1848–1905)⁵, протоієрея Назарія Фаворова (1820–1897)⁶, святителя Феофана Затворника (Говорова, 1815–1894)⁷, протоієрея Миколи Стеллецького (1862–1919)⁸, Василя Екземплярського (1875–1933)⁹.

Варто згадати і вагомі кроки російської богословської науки у здійсненні систематичного порівняльного аналізу догматів християнських Церков – Православної, Римо-Католицької та Протестантської, здійснені вихованцем і професором КДА Афанасієм Булгаковим (1859–1907)¹⁰.

³ Див.: Макарій (Булгаков). Православно-догматическое богословие : в 5 т. – Т. 1. – СПб., 1849. – 454, IV с.; Т. 2. – СПб., 1851. – 332, IV с.; Т. 3. – СПб., 1851. – 324, IV с.; Т. 4. – СПб., 1852. – 307, IV с.; Т. 5. – СПб., 1853. – 462, 11 с.

⁴ Див.: Сильвестр (Малеванский). Опыт православного догматического богословия (с историческим изложением догматов) : в 5 т. – Т. 1. – К., 1878. – IV, 306 с.; Т. 2. – К., 1881. – VI, 626 с.; Т. 3. – К., 1885. – VI, 508 с.; Т. 4. – К., 1889. – 534 с.; Т. 5. – К., 1891. – VI, 490 с.

⁵ Див. його [Олесницкий М. А.]: История нравственности и нравственных учений : в 2 ч. – Ч. I. – К., 1882. – IV, 430 с.; Ч. 2. – К., 1886. – IV, 268 с.; Нравственное богословие или христианское учение о нравственности. – К., 1892. – 289 с.; Из системы христианского нравоучения. – К., 1896. – [2], X, 485 с. та ін.

⁶ Див. його [Фаворов Н. А., прот.]: Очерки нравственного православно-христианского учения. – К., 1863. – [4], 182 с.

⁷ Див. його [Феофан (Говоров), еп.]: Письма о христианской жизни. – СПб., 1860. – Вып. 1. – 281 с.; Вып. 2. – 558 с.; Вып. 3. – 609 с.; Вып. 4. – 372 с.; Путь ко спасению. Краткий очерк аскетике. Начертание христианского нравоучения. – СПб., 1868. – Вып. 1. – 112 с.; Вып. 2. – 121 с.; Вып. 3. – 164 с.

⁸ Див. його [Стеллецкий Н. С., прот.]: Очерки православно-христианского нравоучения. – К., 1901. – IV, 116 с.; Введение в нравственное богословие. – X., 1910. – 132, III с.; Опыт нравственного православно-богословия в апологетическом освящении: в 3 т. – Т. 1. – X., 1914. – [8], XXVIII, 502 с.; Т. 2. – X., 1916. – [8], IV, 674 с.; Т. 3. – X., [1916–1917]. – 288 с.

⁹ Див. його [Экземплярский В. И.]: К вопросу об отношении нравственности к политике (Нравственные нормы жизни и международные отношения). – К., 1905. – [2], 48 с.; Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени. – К., 1907. – [2], 50 с.; Учение древней Церкви о собственности и милостыне. – К., 1910. – 279 с.; Евангелие и общественная жизнь (Несколько слов о социальной стороне евангельской проповеди). – К., 1913. – [2], 67 с.; Евангелие Иисуса Христа перед судом Ницше. – Пг., 1915. – [1], 166 с. та ін.

¹⁰ Див. його [Булгаков А. И.]: Очерки истории методизма : в 2 т. – К., 1887. – Т. 1. – [6], 437 с.; Т. 2. – [4], 265 с.; О молоканстве (Ответ на вопросы православного христианина о молоканском вероучении). – К., 1891. – [2], 73 с.; Идеал общественной жизни, по определению католического, реформатского и лютеранского вероисповедания // Труды Киевской духовной академии. – 1891. – № 9. – С. 86–102; Католичество в Англии // Там само. – 1893. – № 2. – С. 161–279; Новые религиозные преобразования в Англии в ХІХ веке. – К., 1897. – [2], 90 с.; Старокатолическое и христианско-католическое богослужение и его отношение к римско-католическому богослужению и вероучению. – К., 1901. – [6], II, 260 с.; О законности и действительности англиканской иерархии с точки зрения Православной Церкви. – Вып. 1. – К., 1906. – [4], X, 185 с.

Староакадемічний корпус (північно-західний бік) після 1860-х рр.

Важко переоцінити внесок видатних біблієзнавців – ректорів КДА єпископа Філарета (Філаретова, 1824–1882)¹, єпископа Михаїла (Лузіна, 1830–1887)², архієпископа Василя (Богдашевського, 1861–1933)³, професорів Якіма Олесницького (1842–1907)⁴, Стефана Сольського (1835–1900)⁵, Володимира Рибінського (1867–

¹ Див.: Филарет (Филаретов), архим. Происхождение Книги Иова. – К., 1872. – [4], 377, [5] с.; Він же. Происхождение Книги «Еклезіаст». – К., 1885. – 4, 181 с.

² Див.: Деяния и послания Святых апостолов с Апокалипсисом на славянском и русском наречии с предисловиями и подробными объяснительными примечаниями архим. Михаила [Лузина]. – СПб., 1862. – [2], 276 с.; Михаил (Лузин), архим. О тексте синайской рукописи Библии. – М., 1863. – 73 с.; О Евангелиях и евангельской истории. По поводу книги «Жизнь Иисуса», соч. Е. Ренана (Vie de Jesus, par E. Renan). Опыт обзора и разбора так называемой отрицательной критики Евангелий и евангельской истории. – М., 1865. – [4], 404, V с.; Соборные послания Святого апостола и евангелиста Иоанна Богослова с объяснительными примечаниями архим. Михаила [Лузина]. – М., [1887]. – 116 с.; Библейская наука : Академические чтения ... епископа Михаила [Лузина] / изд. под ред. Н. И. Троицкого : в 8 кн. – Кн. 1 : Очерк истории толкования Библии. – Тула, 1898. – [4], 149 с.; Кн. 2 : Пятокнижие Моисеево. – Тула, 1899. – [4], 157 с.; Кн. 3 : Исторические книги Ветхого Завета. – Тула, 1899. – [4], 113 с.; Кн. 4 : Учительные книги Ветхого Завета. – Тула, 1900. – [4], 168 с.; Кн. 5 : Пророческие книги Ветхого Завета. – Тула, 1901. – 91 с.; Кн. 6 : Святой пророк Исайя и Книга его пророчеств. – Тула, 1901. – [4], 86 с.; Кн. 7 : Святой пророк Иеремия, Книга его пророчеств и Плач Иеремии. – Тула, 1902. – [4], 54 с.; Кн. 8 : Святые пророки Иезекииль и Даниил и Книга их пророчеств. – Тула, 1903. – [4], 95 с. та ін.

³ Див.: Богдашевский Д. И. Послание Святого апостола Павла к Ефессянам. Исагогико-экзегетическое исследование. – К., 1904. – [2], VII, [3], 702, [1] с.; Він же. Опыты по изучению Священного Писания Нового Завета. – Вып. 1 : Из посланий Св. апостола Павла. – К., 1909. – [4], II, [2], 269 с.; Вып. 2 : Книга Деяний Апостольских. – К., 1911. – [4], 108 с.; Василий (Богдашевский), еп. Евангелие от Матфея. Критико-экзегетическое исследование. – К., 1915. – [10], XXXIX, [3], 527 с. та ін.

⁴ Див. його [Олесницкий А. А.]: Святая Земля : Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны 1873–1874 : в 2 т. – Т. 1. – К., 1875. – 558 с.; Т. 2. – К., 1878. – [2], IV, [2], 654 с.; Рифм и метр ветхозаветной поэзии. – К., 1873. – [4], 235 с.; Книга Песнь Песней (Шир га-Ширим) и ее новейшие критики. – К., 1882. – [4], 388 с.; Книга Притчей Соломоновых (Мишле) и ее новейшие критики. – К., 1884. – [4], 144 с.; Ветхозаветный храм в Иерусалиме. – СПб., 1889. – [10], XXVI, 939 с.; Руководственные о Священном Писании Ветхого и Нового Завета сведения из творений Святых Отцов и Учителей Церкви. – СПб., 1894. – [2], II, 224 с.; Мегалитические памятники Святой Земли. – СПб., 1895. – [4], IV, 415 с.; Библейская археология / под ред. и с доп. В. П. Рыбинского. – Пг., 1920. – [3], 420 с. та ін.

⁵ Див. його [Сольский С. М.]: Сверхъестественный элемент в новозаветном откровении по свидетельствам Евангелий и посланий апостола Павла. – К., 1877. – [2], VI, 292 с.; О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – К., 1878. – 37 с.; Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя // Труды Киевской духовной академии. – 1884. – № 7. – С. 293–320 та ін.

1944) ⁶, протоієрея Олександра Глаголева (1872–1937) ⁷ та ін. у розвиток біблійних ісагогіки та екзегетики, історії та археології, у вивчення біблійної апокрифіки, формування традиції текстологічних та історико-критичних досліджень Св. Письма тощо.

Важливі віхи у становленні та розвитку патрологічної науки на теренах Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. пов'язані з іменами викладачів КДА Костянтина Скворцова (1821–1876) ⁸ та Сергія Єпіфановича (1886–1918) ⁹. Варто згадати й низку фундаментальних досліджень патристичної спадщини, здійснених у КДА – зокрема опубліковані магістерські дисертації священика Григорія Малеванського (1840–1919) ¹⁰, Костянтина Попова (1849–1911) ¹¹, протоієрея Миколи Гроссу (1867 – після 1943) ¹², Володимира Барвінка (1879–1943) ¹³, Віктора Іваницького (1881–1955) ¹⁴, протоієрея Тимофія Ляценка (згодом архієпископа Берлінського та Германського Тихона, 1875–1945) ¹⁵, Михайла Оксіюка (згодом митрополита Варшавського і всієї Польщі Макарія, 1884–1961) ¹⁶, священика Миколи Фетисова (1884–1938) ¹⁷ та ін.

⁶ Див. його [Рыбинский В. П.]: Древнееврейская суббота. – К., 1892. – [2], IV, 256, XL с.; К изъяснению Псалтыри. – К., 1901. – 19 с.; О Библии. – К., 1902. – 26 с.; Библейская ветхозаветная критика. – К., 1908. – 39 с.; Книга пророка Авдия. – К., 1909. – [2], 49 с.; Самаряне. Обзор источников для изучения самарянства. История и религия самарян. – К., 1913. – XXIV, 550, 30, IV с. та ін.

⁷ Див. його [Глаголев А. А.]: Ветхозаветное библейское учение об Ангелах: (Опыт библейско-богословского исследования). – К., 1900. – 723 с.; Древнееврейская благотворительность. – К., 1903. – [2], 83 с.; Комментарий на Вторую книгу Паралипоменон. – СПб., 1907. – 108 с.; Комментарий на книгу Притчей Соломоновых. – СПб., 1907. – 94 с.; Комментарий на соборные послания. – К., 1913 та ін.

⁸ Див. його [Скворцов К. И.]: Исследование вопроса об авторе сочинений, известных с именем Св. Дионисия Ареопагита. – К., 1871. – [4], 127 с.; Августин Иппонийский как психолог. – К., 1870. – 247 с.; Философия Отцов и Учителей Церкви. Период апологетов. – К., 1868. – [2], XVI, 365 с.; Patrologische Untersuchungen. Über Ursprung des problematischen Apostolischen Väter von Constantin Skworzow. – Leipzig, 1875. – 170 p. та ін.

⁹ Див. його [Епифанович С. Л.]: Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие. – К., 1915. – [2], 138 с.; Материалы к изучению жизни и творений преп. Максима Исповедника. – К., 1917. – [2], XXIV, 222 с.; Лекции по патрологии (Церковная письменность I–III веков) : курс лекций, читанных студентам Киевской духовной академии в 1910–1911 учебном году / под общей ред. доц. МДА Н. И. Муравьева. – СПб., 2010. – 608 с.; Преподобный Максим Исповедник, его жизнь и творения : в 2 т. – СПб.; К.; Краснодар, 2013. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 400 с. та ін.

¹⁰ Див.: Малеванский Г., свящ. Догматическая система Оригена // Труды Киевской духовной академии. – 1870. – № 1. – С. 76–148; № 2. – С. 293–401; № 3. – С. 513–610; № 4. – С. 3–107; № 5. – С. 245–323; № 6. – С. 495–567; № 7. – С. 3–82.

¹¹ Див.: Попов К. Д. Тертуллиан, его теория христианского знания и основные начала его богословия. – К., 1880. – [2], II, 235 с.

¹² Див.: Гроссу Н. С., свящ. Преподобный Феодор Студит, его время, жизнь и творения : в 2 ч. – К., 1907. – Ч. 1. – 162 с.; Ч. 2. – [2], XXII, [2], 165–312 с.

¹³ Див.: Барвинок В. И. Никифор Влеммид и его сочинения. – К., 1911. – 2, XXXIV, 366, [2], II, [6] с.

¹⁴ Див.: Иваницкий В. Ф. Филон Александрийский. Жизнь и обзор литературной деятельности. – К., 1911. – VIII, 606 с.

¹⁵ Див.: Ляченко Т. И., прот. Св. Кирилл, архиепископ Александрийский. Его жизнь и деятельность. – К., 1913. – XXIV, 550 с.

¹⁶ Див.: Оксіюк М. Ф. Эсхатология Св. Григория Нисского. Историко-догматическое исследование. – К., 1914. – [10], XX, 666 с.

¹⁷ Див.: Фетисов Н. Н., свящ. Диодор Тарсский. Опыт церковно-исторического исследования его жизни и деятельности. – К., 1915. – [10], VI, 460 с.

Яскравий слід у розвитку православної літургічної науки залишила діяльність професора КДА Олексія Дмитрієвського (1856–1929)¹ та сформованої ним оригінальної київської школи історичної літургіки, з якої вийшли такі видатні фахівці у цій галузі, як протоієреї Михайло Лисицин (1872–1917)², Корнелій Кекелідзе (1879–1962)³ та В. Д. Прилуцький (1883–1936)⁴, Є. П. Діаковський (1875 – р. с. невід)⁵, М. М. Пальмов (1872–1934)⁶ та ін.

Вихованцям і викладачам КДА належить також вагомий внесок у розбудову гомілетики як однієї з важливих складових богословської науки та пастирської практики – у цьому сенсі згадаймо, зокрема, імена архієпископа Інокентія (Борисова)⁷, Якова Амфітеатрова (1802–1848)⁸, Василя Певницького (1832–1911)⁹ та ін.

¹ Див. його [Дмитриевский А. А.]: Богослужение в Русской Церкви в XVI веке. – Ч. I. Службы круга седмичного и годичного и чинопоследования таинств : с прил. греческих текстов. – Казань, 1884. – [2], XIV, 434, [2], 136, XXIV с.; Богослужение Страстной и Пасхальной седмиц в Св. Иерусалиме по уставу IX–X века. – Казань, 1894. – XVI, 426, XVI с.; Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. – Т. 1 : Типіка. – Ч. 1 : Памятники патриарших уставов и ктиторские монастырские Типиконы. – К., 1895. – [2], CXLVII, 912, XXV с.; Т. 2 : Εὐχολόγια. – К., 1901. – [2], XII, 1058, XXVII, 32 с.; Т. 3 (1-я пол.). – Ч. 2 : Типіка. – Пг., 1917. – VIII, 768, IV с. та ін.

² Див.: Лисицин М. А., прот. Первоначальный Славяно-русский Типикон. Историко-археологическое исследование. – СПб., 1911. – [4], XV, 387 с.

³ Див. його [Кекелидзе К. С., свящ.]: Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное изучение. – Тифлис, 1908. – XXXI, 515, XIII с.; Иерусалимский Канонарь VII в. (Грузинская версия). – Тифлис, 1912. – VII, 346 с.; Древнегрузинский Архиератикон. – Тифлис, 1912. – [4], XXX, 142 с. та ін.

⁴ Див.: Прилуцкий В. Д., свящ. Частное богослужение в Русской Церкви в XVI и первой половине XVII в. – К., 1912. – 471 с.

⁵ Див. його [Диаковский Е. П.]: Из истории богослужения. «Чин тритекти». – К., 1908. – [2], 42 с.; Последование часов и изобразительных. Историческое исследование. – К., 1913. – XIV, 302, II с.

⁶ Див.: Пальмов Н. Н. Пострижение в монашество. Чины пострижения в монашество в греческой церкви. Историко-археологическое исследование. – К., 1914. – [438] с.

⁷ Див. його [Инокентий (Борисов)]: О великих Господских и Богородичных праздниках. – К., 1835. – [2], 190 с.; Светлая седмица. – К., 1835. – [2], 262 с.; Страстная седмица. – К., 1835. – [2], 141 с.; Собрание слов на дни торжественные. – К., 1836. – [6], 247 с.; Собрание слов, бесед и речей на разные дни и случаи : в 2 т. – Т. 1. – К., 1836. – [4], 428 с.; Т. 2. – К., 1837. – [4], 350, 2 с.; Первая седмица великого поста для приготовляющихся к исповеди и приобщению святых таин. – К., 1840. – [6], 274 с.; С нами Бог. Беседы на Рождество Христово. – Х., 1844. – 347 с.; Слова, беседы и речи к пастве харьковской... : в 2 т. – Т. 1. – Х., 1847. – [4], 356 с.; Т. 2. – СПб., 1848. – [4], 320, IV с.; Собрание слов и речей по случаю нашествия неприятельского, произнесенных в разных местах Херсоно-Таврической епархии : в 2 т. – Т. 1. – О., 1855. – [2], IV, 314 с.; Т. 2. – О., 1856. – [4], IV, 265 с. та ін.

⁸ Див. його [Амфитеатров Я. К.]: Чтения о церковной словесности, или Гомилетика. – К., 1846. – Ч. 1. – 276 с.; Ч. 2. – 302 с.; Беседы об отношении Церкви к христианам. – К., 1847. – [4], 260, II, [1] с. та ін.

⁹ Див. його [Певницкий В. Ф.]: Св. Григорий Двоеслов, его проповеди и гомилетические правила. – К., 1871. – [4], 339 с.; Следы проповедничества в древнейшей отеческой письменности. – К., 1878. – [2], 102 с.; Священник. Приготовление к священству и жизнь священника. – К., 1885. – [4], 265 с.; Служение священника в качестве духовного руководителя прихожан. – К., 1890. – [2], II, 630, II с.; Священство. Основные пункты в учении о пастырском служении. – К., 1892. – [2], 120 с.; Образование отцов-проповедников IV века. – К., 1892. – [2], 102 с.; Из истории гомилетики. Первая самая древняя гомилетика. – К., [1892]. – 48 с.; Из истории гомилетики. Средневековые гомилетики. – К., 1895. – [2], IV, 334, 2 с.; Сборник слов, произнесенных в церкви Киево-Братского монастыря на вечернем богослужении, известном под именем пассии. – СПб., 1905. – [4], 586 с.; Церковное красноречие и его основные законы. – К., 1906. – [4], IV, 296 с. та ін.

Із діяльністю професорів КДА протоієрея Івана Скворцова (1795–1863)¹⁰ та Петра Лашкарьова (1834–1899)¹¹ пов'язані помітні кроки у розбудові православного церковного права.

Беззаперечним є вагомий внесок викладачів і вихованців КДА у розвиток історико-церковної науки – досить згадати у цьому сенсі фундаментальні дослідження митрополита Макарія (Булгакова)¹², академіка Всеукраїнської Академії наук Миколи Петрова (1840–1921)¹³, члена-кореспондента Імп. Санкт-Петербурзької Академії наук Степана Голубєва (1848–1920)¹⁴, професорів Івана Малишевського (1828–1897)¹⁵, Пилипа Терновського (1837 або 1838 – 1884)¹⁶,

¹⁰ Див. його [Скворцов И. М., прот.]: О богослужении Православной Церкви. – К., 1847. – [4], 187 с.; Записки по церковному законоведению. – К., 1848. – [2], VIII, 266 с. та ін.

¹¹ Див. його [Лашкарев П. А.]: Система церковного права. Лекции. – Житомир, 1866. – 160 с.; Отношение римского государства к религии вообще и к христианству в особенности до Константина Великого включительно. – К., 1876. – 149 с.; Право церковное в его основах, видах и источниках : Из чтений по церковному праву. – К., 1886. – 224 с. та ін.

¹² Див.: Макарій (Булгаков), еп. История Русской Церкви. – Т. 1–12. – СПб., 1853–1883.

¹³ Див. його [Петров Н. И.]: О происхождении и составе славяно-русского печатного Пролога (иноземные источники). – К., 1875. – 339 с.; Начало греко-болгарской распри и возрождения болгарской народности. – К., 1886. – [2], 105 с.; Холмская Русь. Исторические судьбы Русского Зарубежья. – СПб., 1887. – XVI, 216, 62 с.; Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – XV, 287, 127 с.; К истории колонизации Слободской Украины. – К., 1888. – 55 с.; Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. – СПб., 1890. – XXIV, 376, 183 с.; Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – Вып. I. Собрание рукописей Московского митрополита Макарія (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии. – М., 1892. – 321 с.; Вып. II. Собрание рукописей Киево-Печерской лавры, Киевских монастырей: Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Николаевского, Выдубецкого и женского Флоровского и Десятинной церкви. – М., 1897. – 4, 294 с.; Вып. III. Библиотека Киево-Софийского собора. – М., 1904. – 308, LVIII с.; Подолія. Историческое описание. – СПб., 1891. – XXXI, 264, 99 с.; Киев, его святыни и памятники. – СПб., 1896. – [4], 180 с.; Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – [2], IV, 268 с. та ін.

¹⁴ Див. його [Голубев С. Т.]: Описание и истолкование дворянских гербов южнорусских фамилий в произведениях духовных писателей XVII в. – К., 1872. – 88 с.; Петр Могила и Исайя Копинский : Вступление Петра Могилы на Киевскую митрополию и его отношение к Исае Копинскому. – М., 1874. – 57 с.; Exegesis Сильвестра Косова. – К., 1874. – 51 с.; Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования. – Т. 1. – К., 1883. – 559, 576 с.; Т. 2. – К., 1898. – 524, 498 с.; Южнорусский православный Катехизис 1600 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1890. – Кн. 4. – Отд. 3. – С. 1–81; Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). – К., 1892. – 14, 88 с.; Объяснительные параграфы по истории Западно-Русской Церкви. – [Ч. 1]. – К., 1893. – 88 с.; [Ч. 2]. – К., 1906. – 50 с.; О древнейшем плане города Киева 1638 г. – К., 1898. – 80 с.; Киево-Выдубицкий монастырь (до-монгольское время). – К., 1914. – 99 с. та ін.

¹⁵ Див. його [Малышевский И. И.]: Александрийский Патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской Церкви. – К., 1872. – Т. 1. – [2], XVIII, 686, VIII с.; Т. 2. – [2], 164, 134, 9 с.; Доминиканец Яцек (Иакинф, Nyacinthus) Одровонж, мнимый апостол земли русской. – К., 1867. – 196 с.; Евреи в Южной Руси и Киеве в X–XII веках. – К., 1878. – [2], 116 с.; Западная Русь в борьбе за веру и народность. – Ч. 1–2. – СПб., 1897. – 404 с. та ін.

¹⁶ Див.: Терновский Ф. А. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в Древней Руси. – Вып. 1. – К., 1875. – [2], II, 214 с.; Вып. 2. – К., 1876. – IV, 301 с.; Терновский Ф. А., Терновский С. А. Опыт руководства по церковной истории. – Вып. 1 : Три первые века христианства. – К., 1878. – [2], 262, VI с.; Вып. 2 : Грековосточная церковь в период Вселенских соборов. Чтения по церковной истории Византии от императора Константина Великого до императрицы Феодоры (312–842). С прил. рус. и иностр. библиогр. – К., 1885. – [2], VI, 551 с. та ін.

Володимира Завитневича (1853–1927) ¹, протоієрея Федора Титова (1864–1935) ² та ін.

КДА належить вагомий внесок у розвиток православної філософії, психології, педагогіки, пов'язаний із іменами Ореста Новицького (1806–1884) ³, Сильвестра Гогоцького (1813–1889) ⁴, Памфіла Юркевича (1826–1874) ⁵, Петра Ліницького (1839–1906) ⁶, Петра Кудрявцева (1868–1940) ⁷, Івана Четверикова (1880–

¹ Див. його [Завитневич В. З.]: «Палинодия» Захарии Копыстенского и ее место в истории западно-русской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – [8], 400, LXXV, [9] с.; Владимир святой как политический деятель. – К., 1888. – [2], 211 с.; К вопросу о выработке критерия для классификации курганов по типам. – К., 1890. – 13 с. та ін.

² Див. його [Титов Ф. И.]: Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. Историко-биографический очерк. – Т. 1. – К., 1895. – 475 с.; Т. 2. – К., 1903. – 390 с.; Т. 3 (1-я пол.). – К., 1915. – [6], 172, CCXXXVII с.; Духовные школы Курско-Белоградской епархии. – Вып. 3. – Курск, 1896. – [2], X, 579 с.; Преосвященный Кирилл Наумов, епископ Мелитопольский, бывший настоятель русской духовной миссии в Иерусалиме. Очерк из истории русской духовной миссии в Иерусалиме. – К., 1902. – [4], VI, 440, II с.; Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв. – Т. 1. – 1-я пол. – К., 1905. – X, 394, [1] с.; 2-я пол. – К., 1905. – 275 с.; Т. 2. – 1-я пол. – К., 1905. – 275 с.; Т. 3. – Ч. 1. – К., 1916. – [2], II, 172 с.; Преобразование духовных академий в России в XIX веке. – К., 1906. – [4], IV, 482 с.; Типография Киево-Печерской лавры. Исторический очерк. (1606–1616–1916 гг.) – Т. 1. – К., 1916. – 506 с. та ін.

³ Див. його [Новицкий О. М.]: Руководство к опытной психологии. – К., 1840. – XIV, 489 с.; Руководство к логике. – К., 1841. – VIII, 324 с.; Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии. – К., 1844. – [2], 188 с.; Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований : в 4 т. – К., 1860–1861. – Т. 1 : Религия и философия Древнего Востока. – К., 1860. – XVI, 326 с.; Т. 2 : Религии классического мира и первая половина греческой философии. – К., 1860. – VIII, 429 с.; Т. 3 : Вторая половина греческой философии и общий взгляд на характер этой философии. – VI, 362 с.; Т. 4 : Религия и философия Александрийского периода. – К., 1861. – VIII, XX, 384 с. та ін.

⁴ Див. його [Гогоцкий С. С.]: Критический взгляд на философию Канта. – К., 1847. – 69 с.; Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира. – К., 1853. – [2], 148, VIII с.; Введение в историю философии. – К., 1871. – [2], 68 с.; Философия XVII и XVIII веков в сравнении с философией XIX в. и отношение той и другой к образованию : в 3 вып. – Вып. 1. – К., 1878. – 192 с.; Вып. 2. – К., 1883. – 159 с.; Вып. 3. – К., 1884. – 139 с.; Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования : в 2 вып. – Вып. 1. – К., 1879. – [2], 111 с. (2-е изд, испр. – К., 1882. – 147 с.); Вып. 2. – К., 1882. – 84 с.; Программа психологии : в 2 вып. – Вып. 1. – К., 1880. – [2], 129 с.; Вып. 2. – К., 1881. – [4], 107 с. та ін.

⁵ Див. його [Юркевич П. Д.]: Идея // Журнал Министерства народного просвещения. – 1859. – № 10. – С. 1–35; № 11. – С. 87–125; Материализм и задачи философии // Там само. – 1860. – № 10. – С. 1–53; Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Труды Киевской духовной академии. – 1860. – № 1. – С. 63–118; Из науки о человеческом духе (по поводу статей «Современника», озаглавленных «Антропологический принцип в философии») // Там само. – № 4. – С. 367–511; Чтения о воспитании. – М., 1865. – 272 с.; Разум по учению Платона и опыт по учению Канта. – М., 1866. – 72 с.; Курс общей педагогики с приложениями. – М., 1869. – XVI, 404 с.; 3 рукописной спадщини / упоряд., пер. укр. та комент. М. Л. Ткачук. – К., 1999. – 332 с.; Історія філософії права. Філософія права; Філософський щоденник / упоряд. Р. Піча і М. Лука; пер. з рос. – К., 1999. – 756 с. та ін.

⁶ Див. його [Линицкий П. И.]: Обзор философских учений. – К., 1874. – [2], VI, 245, II с.; Учение Платона о божестве. – К., 1876. – [2], IV, 334, II с.; Об умозрении и отношении умозрительного познания к опыту (теоретическому и практическому). – К., 1881. – [4], 295 с.; Славянофильство и либерализм. Опыт систематического обозрения того и другого. – К., 1882. – [2], IV, 256 с.; Критическое обозрение обычных взглядов и суждений о различных видах общественной деятельности и начал общественного благоустройства. – Х., 1884. – 147 с.; Изящная литература и философия. – Х., 1893. – [1], 344 с.; Пособие к изучению вопросов философии (Элементы философского мирозерцания). – Х., 1892. – [2], 425 с.; Философия Эдуарда Гартмана. – Х., 1898. – [2], 79 с.; Очерки истории философии древней и новой. – К., 1902. – [2], VIII, 293 с.; Основные вопросы философии. Опыт систематического изложения философии. – К., 1901. – 192, II с.; Пособие к апологетическому богословию (философия веры). – К., 1904. – [4], 125 с.; Философские и социологические этюды. – К., 1907. – [4], 236 с. та ін.

⁷ Див. його [Кудрявцев П. П.]: Несколько замечаний об отношении истории философии к богословской науке // Вера и разум. – 1898. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 49–66; Очерки современного эмпиризма. – К.,

1869)⁸ та ін. Професори КДА відіграли значну роль як у становленні професійної філософії на теренах Російської імперії, так і в розвитку найважливіших галузей філософського знання – історії філософії, метафізики, філософської антропології, епістемології, логіки, етики, філософії релігії, філософії освіти, філософії права та ін. Особливо значущі дослідницькі результати діяльності філософів КДА стосуються історико-філософської сфери: праці О. Новицького, С. Гогоцького, П. Юркевича, П. Ліницького, П. Кудрявцева відіграли величезну роль у становленні на українських та російських теренах історії філософії як самостійної наукової дисципліни, розробці її теорії, методології та історіографії. Вагоме значення для розвитку філософської науки та освіти мали реалізовані С. Гогоцьким наукові проекти перших у Росії філософської енциклопедії⁹ та філософського словника¹⁰.

Не менш значущими науковими результатами відзначено діяльність філологів-славістів КДА – зокрема порівняльний аналіз російської мови з іноземними й виокремлення власне слов'янського її компоненту, здійснені знавцем 35 мов і 21 говірки Федором Шимкевичем (1802–1843)¹¹, текстологічні дослідження літературних пам'яток російського середньовіччя у працях Василя Малініна (1849–1927)¹², етапні, кажучи словами Сергія Єфремова, розвідки Миколи Петрова з історії української літератури XVII–XIX ст.¹³

Надзвичайно вагомими видаються перекладацький доробок вчених КДА та їхній внесок у створення того інформаційного простору, за допомогою якого «читающая публика» Російської імперії осягала Св. Письмо і пам'ятки світової богословської, філософської, історичної думки. Згадаймо, зокрема, участь київських професорів-гебраїстів Івана Максимовича (1807–1861) та Михайла Гуляєва (1826–1866), а також професора Івана Бобровницького (1813–1886) у підготовці сино-

1907. – 88 с.; Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии. Prolegomena. Вып. 1. – К., 1908. – 307 с.; Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, происшедшего в русском общественном сознании в нач. 90-х гг. – СПб., 1912. – 63 с.; Россия и Царьград. Три момента в литературной истории вопроса. – К., 1916. – 56 с.; Связь с отцами в сердце и мысли Владимира Соловьева. – К., 1916. – 34 с. та ін.

⁸ Див. його [Четвериков И. П.]: О Боге как личном существе. (Богословско-философское исследование). – К., 1903. – 344, V с.; Критический индивидуализм в русской философии (Историко-критический очерк) // Труды Киевской духовной академии. – 1905. – № 9. – С. 120–132; Метод философии Фриза и его новой школы // Там само. – 1908. – № 2. – С. 224–236; № 3. – С. 422–462; № 4. – С. 553–565 та ін.

⁹ Див.: Гогоцкий С. С. Философский лексикон : в IV т. (5 кн.). – Т. 1. – К., 1857. – [2], IV, 580, VI с. (2-е изд. : СПб., 1859. – VI, 534, IV с.); Т. 2. – К., 1861. – [2], 6, 842, III с.; Т. 3. – К., 1866. – 640, IV с.; Т. 4. – Вып. 1. – К., 1872. – [2], IV, [2], 432 с.; Вып. 2. – К., 1873. – [2], 325, [3], IV с.

¹⁰ Див. його ж: Философский словарь или краткое объяснение философских и других научных выражений, встречающихся в истории философии. – К., 1876. – [2], 145 с.

¹¹ Див.: Шимкевич Ф. С. Корнеслов русского языка, сравненного со всеми главнейшими славянскими наречиями и с двадцатью четырьмя иностранными языками. – СПб., 1842. – Ч. 1. – XXVI, 160 с.; Ч. 2. – [2], 167 с.

¹² Див. його [Малинин В. И.]: Исследование Златоструя по рукописи XII века Публичной библиотеки. – К., 1878. – [4], 420, II с.; Старец Елеazarова монастыря Филофей. Историко-литературное исследование. – К., 1901. – 1029 с. та ін.

¹³ Див. його [Петров Н. И.]: Очерки из истории украинской литературы XVIII века. Киевская искусственная литература XVIII века, преимущественно драматическая. – К., 1880. – [2], 150, [1] с.; Очерки истории украинской литературы XIX столетия. – К., 1884. – IV, 458, XV с.; Очерки из истории украинской литературы XVII и XVIII вв. Киевская искусственная литература XVII–XVIII вв., преимущественно драматическая. – К., 1911. – [2], IV, 532 с.

дального перекладу Біблії, що тривала у 1858–1876 рр. Останній, приміром, опікувався перекладом із грецької мови Євангелія від Марка. Івану Максимовичу належить перший російськомовний переклад із давньоєврейської мови Книги Еклезіяста та розділів I – поч. XVIII 1-ї Книги Царств (1 Самуїлова), супроводжений передмовою та історико-філологічним коментарем. Розпочату І. Максимовичем роботу над перекладом Книги Царств після його смерті завершив М. Гуляєв, який, крім того, переклав у 1863–1864 1-шу та 2-гу Книги Параліпоменон (1-шу та 2-гу Хронік, 1863–1864), а також Книги Ездри, Неемії та Естер, які підготував до друку окремим коментованим виданням. У цьому контексті варті згадки і переклади старозавітних Книг пророків Ісаї, Єремії, Єзекіїля та Даниїла, здійснені професором КДА Я. Олесницьким¹.

На окрему увагу заслуговують, поза сумнівом, переклади пам'яток патристичної літератури, здійснені професорами КДА – з-поміж них, у першу чергу, масштабний науковий проект перекладів (із латини) творів західних Св. Отців, реалізацією якого Академія опікувалася від початку 1860-х рр. до свого закриття. Результати цієї копіткої понад півстолітньої роботи київських фахівців було оприлюднено в журналі «Труды Киевской духовной академии» та в багатотомному серійному виданні «Библиотека творений Св. Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии». Зокрема сукупними зусиллями залучених до виконання цього проекту професорів КДА – Давіда Подгурського (1803–1880), Олександра Воронова (1839–1883), Петра Лашкарьова, Митрофана Ястребова (1845–1906), Миколи Дроздова (1849–1919), Афанасія Булгакова, Миколи Щеглова (1849 – після 1915), Василя (Богдашевського) та ін. було видано твори Св. Кіпріана Карфагенського², Св. Ієроніма Стридонського³, Августина Блаженного⁴, Тертулліана⁵.

Робота над перекладами давньохристиянських (як західних, так і східних) пам'яток здійснювалась у КДА і поза межами зазначеного проекту. Зокрема, вже згадуваний вище І. Бобровницький брав участь у підготовці до друку перекладів із грецької мови тлумачень Св. Йоана Золотоустого на Послання Св. апостола Павла до Коринтян та Євангеліє від Йоана, опублікованих у додатку до журналу «Христианское чтение» у 1854–1858 рр.⁶ На початку 1870-х Д. Подгурський переклав із латини «Правило пастырское» Григорія Двоє-

¹ Виходили друком у журналі «Труды Киевской духовной академии» протягом 1865–1873 рр.

² Див.: Творения святого священномученика Киприана, епископа Карфагенского. – Ч. 1-2. – К., 1879; 2-е изд. – К., 1891. – (Библиотека творений Святых Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии).

³ Див.: Творения блаженного Иеронима Стридонского. – Ч. 1-17. – К., 1879–1903; 2-е изд. – К., 1893–1915 [не закінчене]. – (Библиотека творений Святых Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии).

⁴ Див.: Творения блаженного Августина, епископа Иппонийского. – Ч. 1-11. – К., 1880–1908; 2-е изд. – Ч. 1-8. – К., 1901–1915. – (Библиотека творений Святых Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии).

⁵ Див.: Творения Квинта Септимия Флоренса Тертуллиана. – Ч. 1-3. – К., 1910–1915. – (Библиотека творений Святых Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии).

⁶ Див.: Святого отца нашего Иоанна, архиепископа Константинопольского, Златоустого беседы на Евангелие Святого апостола и Евангелиста Иоанна Богослова, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской духовной академии. – Ч. 1. – СПб., 1854. – 432 с.; Ч. 2. – СПб., 1855. – 728 с.; Святого отца нашего Иоанна, архиепископа Константинопольского, Златоустого беседы на Первое послание Святого апостола Павла к Коринфянам, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской духовной академии. – Ч. 1. – СПб., 1858. – 413 с.; Ч. 2. – СПб., 1855. – 447 с.

слова ⁷. У 1884 р. було опубліковано здійснений К. Поповим із грецької мови переклад «Учення двенадцяти апостолов» («Дидахе»), видатної пам'ятки ранньохристиянської доби ⁸, а у 1903 р. – його ж переклад (і дослідження) творів духовного письменника V ст. єпископа Фотикійського Блаженного Діадоха ⁹. У передреволюційні роки М. Дроздов опікувався російськомовним перекладом та коментуванням головної праці ранньохристиянського апологета Арнобія «Против язычников» ¹⁰, а С. Єпіфанович розпочав друк коментованого перекладу одного з найважливіших творів Максима Сповідника «Вопросоответы к Фалассию» ¹¹.

Вихованцям і викладачам КДА належить також вагомий перекладацький доробок у царині філософської та історичної класики. Зокрема Василь Карпов (1798–1867) здійснив перший російськомовний науковий переклад майже повного корпусу діалогів Платона (за винятком «Законів») ¹² – робота

БИБЛИОТЕКА

ТВОРЕНІЙ СВ. ОЦВВЪ И УЧИТЕЛЕЙ ЦЕРКВИ ЗАПАДНЫХЪ,

издаваемая при Киевской Духовной Академіи.

КНИГА 4.

Творения блаженного Иеронима Стридонского.

ЧАСТЬ 2.

Издание второе.

КІЕВЪ.

Типографія Н. Н. Чоколова. Мало-Житомирская ул., д. № 4.
1884.

«Творения блаженного Иеронима Стридонского» в серіи «Библиотека творений Святых Отцов и Учителей Церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии» (титульний аркуш). 2-ге видання, 1894 р.

⁷ Див.: Св. Григорий Великий Двоеслов. Правило пастырское, или О пастырском служении / пер. с лат. Д. А. Подгурского. – К., 1872. – [2], 257, X с.

⁸ Див.: Учение двенадцати апостолов. (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων). Новооткрытый памятник древней церковной литературы в переводе с греческого, с введением и примечаниями К. Попова. – К., 1884. – [4], 40 с.

⁹ Див.: Попов К. Д. Блаженный Диадокх (V-го века) епископ Фотики Древнего Эпира и его творения. – Т. 1. Творения бл. Диадокха. Греческий текст, редактированный по древним греческим рукописям, с предисловием, русским переводом, разночтениями, примечаниями и приложениями. – К., 1903. – 620 с.

¹⁰ Див.: Арнобий. Семь книг против язычников (Adversus nationes) // ТКДА. – 1912. – №№ 6, 7–8, 11. – С. 1–48; 1913. – №№ 1, 3–9. – С. 49–160; 1914. – №№ 4–11. – С. 161–256; [Те саме] / в рус. пер., с введением, прим. и указателем имен и предметов Н. М. Дроздова. – К., 1917. – CLIX, 345, XIV с.

¹¹ Див.: Максим Исповедник. Вопросыответы к Фалассию / пер., предисл., коммент. С. Л. Епифановича // Богословский вестник. – 1916. – № 1. – С. 1–16; № 2. – С. 17–32; № 5. – С. 33–48; № 6. – С. 49–64; 1917. – № 1. – С. 65–80; № 2–3. – С. 81–96; № 8–9. – С. 97–112; № 10–12. – С. 113–128; 1918. – № 3–5. – С. 129–144 [у редагованому вигляді увійшло до вид.: Творения преподобного Максима Исповедника. Кн. II. Вопросыответы к Фалассию. Часть 1. Вопросы I–LV / пер. и коммент. С. Л. Епифановича, А. И. Сидорова. – М., 1994. – 346 с.].

¹² Див.: Сочинения Платона, переведенные с греческого и объясненные проф. Карповым : в 2 т. – Т. 1 : Жизнь и сочинения Платона. Протагор. Эвтидем. Лахес. – СПб., 1841. – XXXV, [3], 412 с.; Т. 2 : Хармид. Эвтифрон. Менон. Апология Сократа. Критон. – СПб., 1842. – [2], 385 с.; 2-е изд., испр. и доп. : в 6 т. – СПб.; М., 1863–1879. – Т. 1 : Протагор. Эвтидем. Лахес. Платон. Хармид. Иппиас. Эвтифрон. Апология Сократа. – СПб., 1863. – XXX, [2], 448, [1] с.; Т. 2 : Критон. Федон. Менон. Горгиас. Алкивиад первый. Алкивиад второй. – СПб., 1863. – [2], 486 с.; Т. 3 : Политика или Государство. – СПб., 1863. – [4], 532 с.; Т. 4 : Федр. Пир. Лизис. Иппиас больший. Ион. Феог. Соперники. Иппарх. Крито. – СПб., 1863. – [4], 470 с.; Т. 5 : Филеб. Кратил. Тезтет. Софист. – М., 1879. – [6], 574 с.; Т. 6 : Политик. Парменид. Тимей. Критиас. Эриксиас. – [4], 578, II с.

над ним тривала близько 30 років. «Естафету» Карпова наприкінці ХІХ ст. підхопив вже згадуваний вище Г. Малеванський, якому належать коментовані переклади не лише кількох діалогів Платона¹, а й творів Плотіна² та піфагорійців³. Знавець давньогрецької мови, В. Карпов брав активну участь і в підготовці до друку праць візантійських істориків, що здійснювався фахівцями Санкт-Петербурзької духовної академії у 1858–1863 рр.: за його редакцією вийшли друком переклади творів Никифора Врієнія Молодшого⁴, Йоана Кінама⁵, Анни Комніни⁶ та Георгія Пахімера⁷. Ще раніше (наприкінці 1840-х рр.) за редакцією В. Карпова було перекладено працю видатного римського історика Євсевія Кесарійського «Церковная история»⁸.

Долучаючи читачів до пам'яток класичної богословської, філософської, історичної й навіть художньої літератури⁹, вихованці та викладачі КДА постійно ознайомлювали їх із новітніми західними фаховими і науково-популярними виданнями. З цією метою на сторінках журналу «Труды Киевской духовной академии» з початку 1860-х рр. систематично друкувалися переклади статей чи розділів монографій, надзвичайно докладні бібліографічні огляди та розгорнуті рецензії. Чимало навчальних посібників та монографій західних авторів, перекладених вихованцями і професорами КДА, вийшли друком окремими виданнями¹⁰.

¹ Див.: Платон. Апология Сократа / пер. с греч. Г. М[алеванского]. С присоед. объяснения, словаря, краткой биографии Платона и несколько слов об «Апологии» и ее содержания. – К., 1880. – [2], XX, 104, II с.; «Тимей», диалог Платона о природе вещей // ТКДА. – 1882. – №№ 1 – 5, 7, 9, 10 [Приложение]. – С. 1–238; «Критий», диалог Платона / пер. и прим. Г. В. Малеванского // ТКДА. – 1883. – № 4. – С. 1–28; Диалоги Платона «Тимей» (или О природе вещей) и «Критий» / пер. с прим. и введ. Г. В. Малеванского. – К., 1883. – [4], 238, 36, 28, [1] с.

² Див.: Избранные трактаты Плотина / пер. с греч. под ред. проф. Г. В. Малеванского // Вера и разум. – 1898. – № 8. – С. 320–326; № 9. – С. 344–374; № 11. – С. 450–466; № 13. – С. 28–42; № 14. – С. 63–84; № 17. – С. 175–198; № 19. – С. 282–298; 1899. – № 2. – С. 51–78; № 6. – С. 147–164; № 11. – С. 353–370; № 12. – С. 389–414; № 13. – С. 25–36; № 14. – С. 65–78; № 15. – С. 116–124; 1900. – № 18. – С. 265–274; № 19. – С. 303–312; № 20. – С. 335–348; № 22. – С. 394–422; [Те саме] : Плотин. Избранные трактаты : в 2 т. / пер. с древнегреч. под ред. Г. В. Малеванского. – М., 1994. – Т. 1. – 127, [1] с.; Т. 2. – 142, [1] с.

³ Див.: «Золотые стихи пифагорейцев» с комментарием Гиерокла философа / пер. с греч. яз. под ред. Г. В. Малеванского // Вера и разум. – 1897. – № 16. – С. 130–158; № 17. – С. 177–206; № 18. – С. 229–254; № 20. – С. 335–360; № 23. – С. 479–490; [Те саме]. – Х., 1898.

⁴ Див.: Исторические записки Никифора Вриенния (976–1087) / пер. под ред. проф. В. Н. Карпова // Византийские историки, переведенные с греческого при С.-Петербургской духовной академии. – Т. 1. – СПб., 1858. – 187 с.;

⁵ Див.: Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180). Труд Иоанна Киннама / пер. под ред. проф. В. Н. Карпова // Там само. – Т. 2. – СПб., 1859. – 398 с.

⁶ Див.: Сокращенное сказание о делах Алексея Комнина (1081–1118). Труд Анны Комнины. Ч. 1 / пер. под ред. проф. В. Н. Карпова // Там само. – Т. 3. – СПб., 1859. – [4], VI, VIII, 435 с.

⁷ Див.: Георгия Пахимера история о Михаиле и Андронике Палеологах. Тринадцать книг. Т. 1. Царствование Михаила Палеолога. 1255–1282 / пер. под ред. проф. В. Н. Карпова // Там само. – Т. 8. – СПб., 1862. – XXII, 526 с.

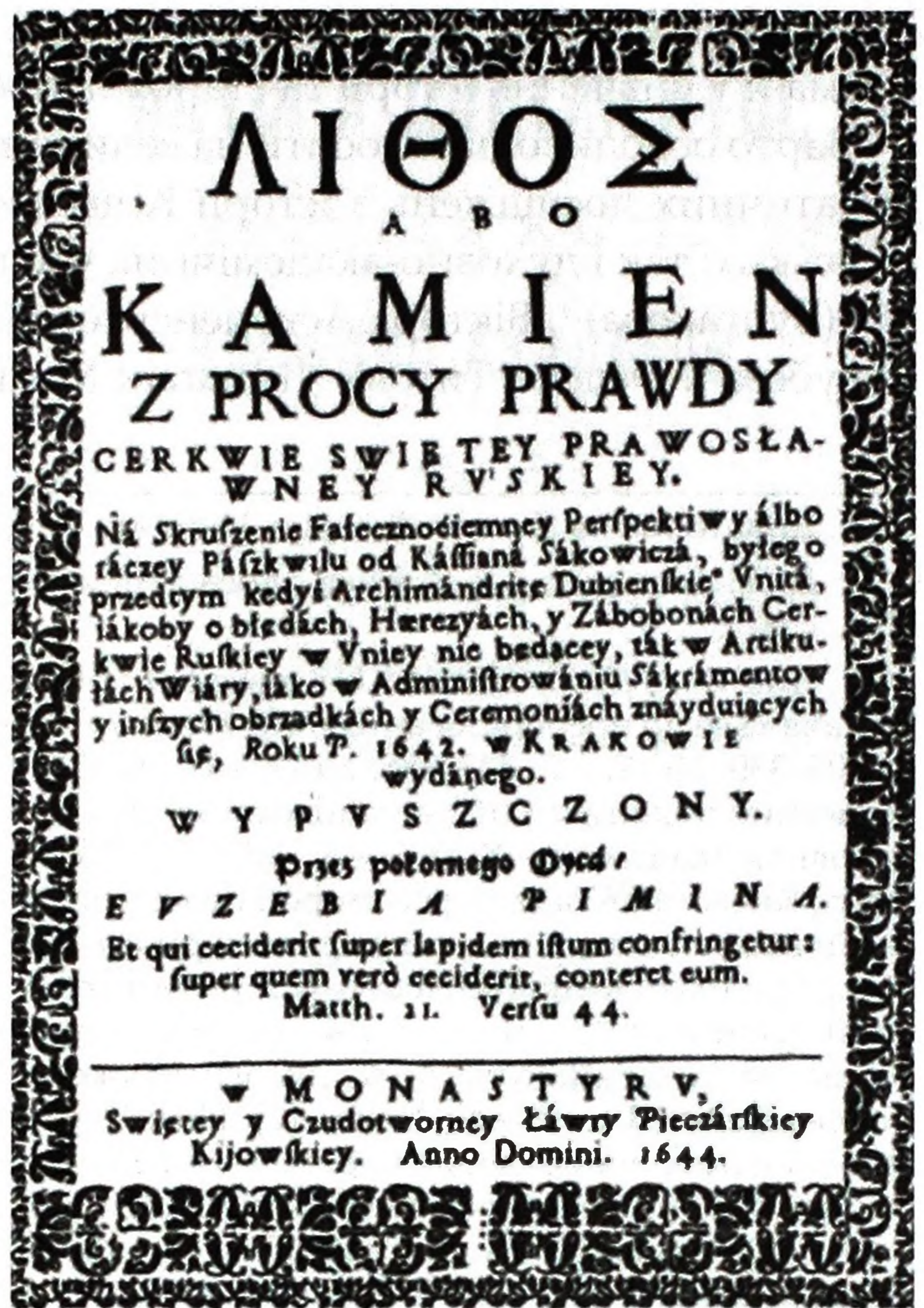
⁸ Сочинения Евсевия Памфила, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской духовной академии : в 2 т. – Т. 1 : [Церковная история Евсевия Памфила / пер. под ред. В. Н. Карпова]. – СПб., 1848. – [4], VI, 596 с.

⁹ Див., наприклад: Публий Теренций Афр. Андрианка (Andria). Комедия в пяти действиях, за 165 лет до Р. Х. Из академических чтений по кафедре латинской словесности, читанных в Киеве 1869 года профессором Киевской духовной академии, д. с. с. Давидом Подгурским на ХІ году академической службы. – К., 1874. – 146, III с.

¹⁰ Див., зокрема: История философии древних времен. Соч. Генриха Риттера, экстраорд. проф. Берлинского ун-та. Ч. 1 / пер. с нем. и предисл. В. Н. Карпова. – СПб., 1839. – XXIV, 584 с.; Швеглер А. История философии : в 2 т. / пер. с 5-го нем. изд. под ред. П. Д. Юркевича. – М., 1864. – Т. 1. Древняя

Варто зазначити, що зроблені з оригінальних текстів висококваліфікованими фахівцями і знавцями мов переклади професорів КДА досі не втратили свого наукового і загальнокультурного значення: чимало з них перевидані протягом останніх двох десятиліть і мають великий попит у дослідників та широкого кола читачів.

Важливим напрямом наукової діяльності вчених КДА було вивчення й публікація вітчизняних пам'яток релігійної думки (у цьому контексті згадаймо, наприклад, упорядкування збірки творів давньоруського книжника і церковного діяча XII ст. єпископа Кирила Туровського¹¹, підготовку до друку російськомовного видання «Апокрисиса» Христофора Філалета¹², публікацію «Ліфоса» та інших пам'яток полемічної літератури XVI–XVII ст.¹³ тощо). Вражають своїми обсягами і той величезний масив документів з історії Церкви на українських і російських теренах, що був виявлений та запроваджений до наукового обігу

Титульний аркуш твору «Ліфос» (1644), опублікованого С. Т. Голубєвим у серії «Архив Юго-Западной России» (1893)

философия. – [6], 167 с.; Т. 2. Новая философия. – [4], 211 с.; [Репринтне перевид.:] Швеглер А. История философии Geschichte der Philosophie im Urtiss: от досократиков до средневековой схоластики. – М., 2012. – 165 с.; О самопознании. Трактат Джона Ме[й]сона / пер. с англ. с эпилогом проф. Карпова: в 3 ч. – М., 1865. – [4], 236 с.; 2-е изд. – М., 1872. – [4], XXII, 240, IV с.; Фишер К. Бекон Веруламский. (С портр. Бекона) / изд. в рус. изложении экстраординарным профессором Киевской духовной академии Ф. Терновским. – К., 1866. – [2], II, 135 с.; Ците В. Земная жизнь Господа Спасителя нашего Ииуса Христа / пер. с нем. по ред. Х. М. Орды. – К., 1867. – [4], XXVIII, 551 с.; О'Рейлли О. Мученики Колизея. Очерки из истории римского амфитеатра / пер. с англ. [Х. М. Орды]. – К., 1875. – [2], II, 356 с.; Фонсегрив Ж.-Л. Опыт о свободе воли. Ч. 1. Историческая / пер. с фр. яз. под ред. Г. В. Малеванского. – К., 1899. – [4], 455 с. та ін.

¹¹ Див.: Творения иже во святых отца нашего Кирилла, епископа Туровского / подг. И. И. Малышевским, Ф. А. Терновским и С. Т. Голубевым. – К., 1880. – [4], CIV, 296 с.

¹² Див.: Апокрисис Христофора Филалета в переводе на современный русский язык. С предисл., прил. и прим. Изд. в память юбилея Киевской духовной академии 28 сентября 1869 г. – К., 1870. – 656 с. Цей твір було перекладено з польської мови Ф. Терновським, І. Малишевським та архімандритом (згодом – єпископом) Августиним (Гуляницьким); передмову і примітки укладено І. Малишевським.

¹³ Див.: Памятники литературной полемики православных южноруссов с латино-униатами XVI–XVII вв. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. VII. – К., 1887. – XVI, 801 с.; «Лифос» – полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. с возражениями и замечаниями Кассиана Саковича // Там само. – Ч. 1. – Т. IX. – К., 1893. – 147, 446 с.; Памятники литературной полемики православных южноруссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. // Там само. – Ч. 1. – Т. VIII. – Вып. 1. – К., 1914. – 798 с. Усі три томи упорядковано й підготовлено до друку С. Голубєвим.

саме дослідниками КДА, і їхній внесок у розвиток церковного краєзнавства – зокрема й у вивчення історії та старожитностей Києва.

Варто особливо наголосити на величезній ролі започаткованих саме у КДА систематичних досліджень з історії Київської Академії (як домогилянських і могилянських, так і духовно-академічних часів). Присвячені цій тематиці праці Макарія (Булгакова)¹, Віктора Аскоченського (1813–1879)², Миколи Петрова³, Степана Голубева⁴, Федора Титова⁵, Миколи Мухіна (1868 – після 1930)⁶, Дмитра Вишне-

¹ Див.: Макарий (Булгаков), иером. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – 226 с.

² Див.: Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академией. – К., 1856. – Ч. 1. – 370 с.; Ч. 2. – 567 с.

³ Див. його [Петров Н. И.]: О словесных науках и литературных занятиях в Киевской Академии от начала ее до преобразования в 1819 году // Труды Киевской духовной академии. – 1866. – № 7. – С. 305–330; № 11. – С. 343–388; № 12. – С. 552–569; 1867. – № 1. – С. 82–118; 1868. – № 3. – С. 465–525; Описание рукописей, находящихся в музее Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии. – Вып. 1. – К., 1875. – 2, 280, 2 с.; Вып. 2. – К., 1877. – 2, 259 с.; Вып. 3. – К., 1879. – 208 с.; Киевская Академия во второй половине XVII века. – К., 1895. – 2, 171 с.; Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Григория Савича Сковороды. – К., [1902]. – 31 с.; Тридцатилетие Церковно-исторического и археологического общества при Киевской духовной академии // Труды Киевской духовной академии. – 1903. – № 1. – С. 134–151; Значение Киевской Академии в развитии духовных школ в России с учреждения Св. Синода в 1721 году и до половины XVIII века. – К., 1904. – [2], 110 с.; Воспитанники Киевской Академии из сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721–1762). – СПб., 1905. – [2], 16 с.; Списки студентов и профессоров Киевской Академии с 1736–7 по 1757–8 год // К 300-летию юбилею Киевской духовной академии (1615–1915) : сб. статей, принадлежащих членам корпорации Киевской духовной академии. – Вып. 1. – К., 1917. – С. 61–78; Скрижалі пам'яті / упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. – К., 2003. – 336 с. та ін.

⁴ Див. його [Голубев С. Т.]: Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования. – Т. 1. – К., 1883. – 559, 576 с.; Т. 2. – К., 1898. – 524, 498 с.; По поводу рецензии в «Журнале Министерства народного просвещения» на книгу «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. К., 1883». – К., 1884. – 73 с.; История Киевской духовной академии. – Вып. 1 : Период до-могилянский. – К., 1886. – 352 с.; По поводу рецензии в «Журнале Министерства народного просвещения» на сочинение «История Киевской духовной академии. Вып. 1 : Период до-могилянский. К., 1886». – К., 1887. – 58 с.; Очерки из истории Киевской духовной академии за XVIII столетие. – К., 1889. – 26 с.; Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетия. – К., 1901. – 102 с.; Несколько страниц из новейшей истории Киевской духовной академии : Ответ профессора Голубева профессору Титову и беседы его с разными лицами по вопросам ученым, учебным и житейским. – К., 1907. – 239 с.; Старый корпус Киевской Академии (Мазепин) и его «репарация» при архиепископе Рафаиле Заборовском. – К., 1913. – 50 с. та ін.

⁵ Див. його [Титов Ф. И.]: К вопросу о значении Киевской Академии для православия и русской народности в XVII–XVIII вв. – К., 1904. – [2], 74 с.; Преобразование духовных академий в России в XIX веке. – К., 1906. – [4], IV, 482 с.; Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии. (1651–1709). – К., 1909. – [2], 67 с.; Киевская Академия в эпоху реформ (1796–1819). – К., 1910. – Т. 1. – 47 с.; Т. 2. – К., 1912. – 127 с.; Т. 3. – К., 1912. – 174 с.; Святитель Иосаф Горленко, епископ Белгородский и Обоянский (1705–1754 гг.), бывший ученик и учитель Киевской Академии. – К., 1911. – 63 с.; Святитель Павел, митрополит Тобольский и Сибирский (1705–1770). – К., 1913. – 140 с.; К истории Киевской духовной академии. – Книга 3 : Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре в связи с биографией Софрония Тернавиота. – К., 1913. – [4], 181 с.; Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX вв. – К., 1924. – 18, 433 с.; Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : историческая записка. – К., 2003. – СХХVIII, 560 с. та ін.

⁶ Див. його [Мухин Н. Ф.]: Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк. – К., 1893. – [2], XII, 408, IV с.; Киево-Братский училищный монастырь. Историко-археологический очерк. – К., 1895. – [2], 50 с.

ського (1871 – після 1916) ⁷, Василя Серебренникова (1868 – невід.) ⁸ та ін. дослідників, що вийшли із середовища КДА, і досі не втратили свого фундаментального наукового значення. Ще більшою мірою це стосується виявлених і опублікованих ними архівних джерел з історії КМА–КДА – передусім упорядкованих М. Петровим і протоієреєм Ф. Титовим збірників актів і документів ⁹, що залишаються настільними книгами для фахівців відповідного профілю.

Дбаючи про розвиток своєї наукової діяльності, КДА приділяла значну увагу питанню стимулювання дослідницької активності викладачів і студентів. Її професори мали змогу замовляти для поповнення фундаментальної бібліотеки фахову літературу, виписувати в тимчасове користування необхідні рукописи й архівні документи, виїздити в наукові відрядження (в т. ч. – закордонні), видавати коштом Академії свої праці тощо. Найвагоміші наукові доробки своїх викладачів і

АКТЫ И ДОКУМЕНТЫ,

ОТНОСЯЩИЕСЯ КЪ ИСТОРИИ

КИЕВСКОЙ АКАДЕМИИ.

— 26 —

Отдѣленіе II (1721—1795 г.г.).

Томъ I (1721—1750 г.г.).

Ч А С Т Ь I.

Со введеніємъ и примѣчаніями

Н. И. Петрова.

КИЕВЪ.

Типографія Н. И. Чоколова, Фундуклеевская улица, домъ № 22.

1904.

«Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии» (титульный аркуш). 1904 р.

⁷ Див. його [Вишневикий Д. К.]: Из быта студентов старой Киевской Академии. – К., 1896. – 82 с.; Средства содержания профессоров Киевской Академии в первой половине XVIII ст. // Киевская старина. – 1896. – № 6. – С. 79–86; Риторический учитель Черниговского коллегіума монах Гавриил Искра и его столкновение с префектом Киевской Академии Георгием Конисским // Там само. – 1897. – № 9. – С. 60–67; Киевская Академия в первой половине XVIII столетия. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). – К., 1903. – 371 с.; Направление образования в Киевской Академии в первой половине XVIII столетия // Труды Киевской духовной академии. – 1904. – № 2. – С. 276–285; Общее направление образования в Киевской Академии в первой половине XVIII века // Киевская старина. – 1904. – № 2. – С. 179–200 та ін.

⁸ Див. його [Серебренников В. К.]: Киевская Академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году. – К., 1897. – [4], 223 с.

⁹ Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. II (1721–1795 гг.). – Т. 1 (1721–1750 гг.). Ч. I / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К., 1904. – XXXII, 463 с.; Ч. 2. Приложения. – К., 1904. – XXI, 508 с.; Т. 2 (1751–1762 гг.) / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К., 1905. – XXXVII, 533 с.; Т. 3. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Арсеній Могилянський (до 1770 г.) / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К., 1906. – XXXIV, 574 с.; Т. 4. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Гавриил Кременецкий (1770–1783 гг.) / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К., 1907. – XXXV, 393 с.; Т. 5. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795 гг.) / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К., 1908. – XLI, 637 с.; Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. 1 (1796–1803 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1910. – LV, 792 с.; Т. 2 (1804–1808 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1911. – CXXXIII, 666 с.; Т. 3. (1809–1812) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1912. – CLXXVIII, 914 с.; Т. 4 (1813–1819 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1913. – XCVIII, 944 с.; Т. 5 (1823–1869 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К., 1915. – XXVI, 828 с.

студентів Рада КДА відзначала преміями (на конкурсній основі). Зокрема колишнім вихованцем і бакалавром КДА митрополитом Макарієм (Булгаковим) з нагоди 50-річчя КДА у 1869 р. було започатковано щорічну премію за найкращі твори церковно-історичної тематики (т. зв. ювілейна Макаріївська премія розміром 1200 руб.). Після затвердження Св. Синодом у липні 1903 р. нового «Положення о премиях имени преосвященного Макария, митрополита Московского, основанных при Киевской духовной академии в память ее юбилея в 1869 году» з основного капіталу (25 тис. руб.) щорічно виділяли 800 руб. на Першу (велику) ювілейну премію (присуджували за вагомі дослідження з однієї з академічних дисциплін; за наявності двох однаково гідних у науковому сенсі праць цю премію ділили порівну між двома наставниками). Другою ювілейною премією (з коштів, що накопичилися від прирощення відсотків з основного капіталу) відзначали чотирьох викладачів (по 200 руб.) за найзначущі наукові статті в журналі «Труды Киевской духовной академии» (за особливо видатні твори таку премію присуджували у подвійному розмірі). Крім того, за рахунок щорічних відсотків із т. зв. посмертного капіталу митрополита Макарія, який заповів КДА 25 тис. руб., з 1882 р. Рада КДА присуджувала чотири викладацькі та одну студентську щорічні премії за кращі наукові публікації. Авторів найпомітніших творів зі Св. Письма (як викладачів, так і студентів) відзначали премією імені єпископа Михаїла (Лузіна). Премію єпископа Сильвестра (Малеванського) вручали за кращі богословські статті. Найвдалішим проповідницьким творам у передреволюційні роки присуджували премію імені професора Василя Певницького. Варто зазначити, що кожний твір, поданий на здобуття тієї чи тієї академічної премії, розглядався Радою КДА на підставі ґрунтовного фахового рецензування та висновків спеціально створених комісій. При цьому автор рецензії, яку обов'язково оприлюднювали у протоколах засідань Ради КДА, завжди отримував чималу грошову винагороду – незалежно від того, чи здобувала перемогу рецензована ним праця.

З перших років існування КДА її очільники надавали особливого значення стимулюванню наукової діяльності студентів. Зокрема на прохання митрополита Київського і Галицького Євгенія (Болховітінова) державний діяч і меценат граф Микола Рум'янцев (1754–1826) започаткував у КДА щорічну премію (у 100 руб.) за кращі студентські праці з російської історії та старожитностей (вперше вручення Рум'янцевської премії відбулося у 1829 р.). У 1834 р. митрополит Євгеній подвоїв преміальний капітал із власних коштів. Відтоді найкращі праці студентів із російської історії, археології та старожитностей відзначали Євгеніє-Рум'янцевською премією у розмірі 200 руб. Щорічну премією імені митрополита Литовського Йосифа (Семашка) вручали за визнаний найкращим кандидатський твір студентів КДА. Відзначені преміями студентські праці друкували в академічному журналі.

Крім того, існувала і давня практика видання найкращих творів студентів КДА окремими збірниками – перший із них було опубліковано ще в 1824 р.¹ У 1839 р., з ініціативи єпископа Інокентія (Борисова), було започатковане Зібрання творів студентів КДА². Після довготривалої перерви видання збірників студентських праць КДА було відновлене завдяки фінансовій підтримці її колишнього ректора, єпископа (згодом – архієпископа) Димитрія (Ковальницького): у 1902 р. він ство-

¹ Див.: Некоторые опыты упражнений воспитанников Киевской духовной академии, изданные по окончании первого учебного курса 1823 года. – К., 1824. – 256 с.

² Див.: Собрание сочинений студентов Киевской духовной академии. – Т. 1. – К., 1839. – [4], 427 с. Видання не продовжувалося.

Новий академічний корпус (нині – корпус № 1 НаУКМА). Поч. ХХ ст.

рив власним коштом капітал (15 тис. руб.), щорічні відсотки з якого запропонував використовувати на видання збірника «Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии». У 14 випусках цього збірника (К., 1904–1915, 1917) побачила світ низка кандидатських творів (або уривків із них) та проповідей вихованців КДА 1903–1916 рр.

Київська православна богословська академія (1920–1924) як наступниця Київської духовної академії

На початку ХХ ст. КДА, як і Російська імперія в цілому, увійшла в найдраматичніший період свого існування. Бурхливі суспільні події «за вікном» Академії дедалі помітніше роздмухували її розмірене повсякдення, в якому з'явилися раніше незвідані «боротьба думок», гостре прагнення до розв'язання наболілих проблем реформування духовної школи, богословської науки, церковного життя.

У роки першої російської революції (1905–1907) КДА відіграла надзвичайно важливу роль у спробі внести до вищих духовних закладів потужний струмінь оновлення, відмовитися від політики заборон і «охранительства», що насаджувалася в духовній просвіті з кінця ХІХ ст., покінчити із безправ'ям академічної спільноти у вирішенні елементарних буденних питань, запровадити конструктивні зміни, ґрунтовані на ідеї академічного самоврядування. Студентський страйк у жовтні 1905 р., підтриманий в інших духовних академіях імперії; фактичний розкол професури на два табори – «правих» і «лівих», консерваторів і лібералів; розробка останніми Проекту найнеобхідніших тимчасових змін і доповнень до чинного статуту православних духовних академії 1884 р.³ та його презентація на засіданні міжакадемічної комісії,

³ Розроблений комісією КДА у складі професорів М. Дроздова, В. Завитневича, Ф. Титова, В. Рибінського та доцентів П. Кудрявцева і В. Екземплярського, цей проект передбачав дотримання принципу виборності академічного керівництва, розширення складу академічних рад та сфери їхньої компетенції (в тому числі наділення правом остаточного присудження вчених ступенів), проведення конкурсного відбору при заміщенні посади професора, повернення інституту приват-доцентури та ін. Істотної трансформації, за задумом авторів проекту, мала зазнати і система академічного виховання, перебудована за принципом інтелектуально-морального впливу викладачів на студентів і загальної поваги до гідності особи. Одним із найважливіших наслідків реформування духовних академії мало стати подолання їхньої «закритості» для суспільства й удоступнення для кожного православно-го віруючого, який має прагнення і здатності до отримання богословської освіти.

Ювілейна віньєтка до 300-річчя Київської Академії. 1915 р.

скликаної Св. Синодом у Санкт-Петербурзі на початку листопада 1905 р.; здобуття підтримки представниками інших духовно-академічних корпорацій і участь у розробці синодальних «Тимчасових правил» для духовних академій, що унормувували їхнє життя з січня 1906 р., легітимізуючи елементи академічного самоврядування; кілька років «відлиги» і, раптом, ганебна ревізія, здійснена у березні – квітні 1908 р. за дорученням Св. Синоду єпископом Волинським і Житомирським Антонієм (Храповицьким); укладений за її підсумками упереджений звіт, підґрунтя якого склали здебільшого плітки, чутки й анонімні доноси, – ось лише неповний перелік неординарних подій у житті КДА¹, якій вже не судилося звичних тиші та спокою.

А далі – чергові «приморозки» в повсякденні духовних академій, які настали після скасування «Тимчасових правил» у лютому 1909 р. і лише посилились із набуттям чинності нового статуту 1910–1911 рр., що поховав практично всі очікування і напрацювання ліберальних 1900-х; утиски ліберально налаштованих професорів і свавілля зберігачів «нерушимых устоев»; нескінченні інтриги і суперечки у розв’язанні будь-яких академічних проблем і поступове перетворення викладацької корпорації КДА на «какое-то болото»²...

Разом із тим, у бурхливому житті КДА тих часів не бракувало й позитиву. В останній період своєї історії Київська духовна академія ввійшла із доволі солідним багажем наукових звершень та творчих планів і, готуючись зустріти свій 300-річний ювілей (1915), особливо переймалася дослідницькими завданнями і творчими задумами. Саме в цей, останній період існування інтенсивність наукового життя КДА, здається, сягнула свого апогею. Поряд із визнаними фахівцями

¹ Докладніше див.: Ткачук М. Л. Київська духовна академія в освітянському «автономізаційному» русі початку ХХ ст. // Київська Академія. – Вип. 4. – К., 2007. – С. 149–165; Вона ж. Трансформаційні процеси в духовній школі початку ХХ століття: досвід Київської духовної академії // Труды Київської духовної академії. – № 14. – К., 2011. – С. 109–121.

² Сосуд избранный: сборник документов по истории Русской Православной Церкви / сост. М. Д. Склярова. – СПб., 1994. – С. 122.

з'явилися талановиті молоді дослідники, чиї перші вагомі доробки давали всі підстави очікувати нових рясних плодів київської духовно-академічної школи.

Однак не судилося... Із початком Першої світової війни життя КДА все далі і далі відходило від звичного укладу. І професори, і вихованці переймалися воєнними подіями і бажанням зробити щось, що наблизить мир. Мобілізовані студенти і викладачі йшли на фронт; ті, що залишалися в аудиторіях, у позаурочний час чергували у київських шпиталях, доглядали поранених і надавали їм пастирську підтримку, готували подарунки фронтовикам до Різдва і Великодніх свят, збирали і жертвували кошти на військові потреби. У стінах КДА було розміщено лазарет для поранених офіцерів, який утримували її викладачі та службовці за рахунок тривідсоткових відрахувань із заробітної платні.

Восени 1915 р., замість початку навчального року та проведення довгоочікуваних, давно запланованих ювілейних урочистостей із нагоди 300-ліття Київської Академії³, КДА довелося готуватися до евакуації в Казань. Пакували експонати Церковно-археологічного музею та бібліотечні книжки; готувалася до переїзду адміністрація, аби створити умови для початку занять із січня 1916 р. у стінах Казанської духовної академії. Однак, врешті-решт, позитивні зміни ситуації на фронті дали змогу призупинити евакуаційні заходи та розпочати навчання з 1 грудня 1915 р. у рідних стінах, хоча й довелося розмістити в гуртожитку КДА школу прапорщиків, розпустити студентів по приватних оселях і провести навчальний рік у скороченому обсязі⁴.

З ентузіазмом сприйнявши Лютневу революцію 1917 р. і пов'язуючи із Тимчасовим урядом надії на оновлення церковного життя й улаштування державного і суспільного життя «на високих началах християнської свободи і правди»⁵, дуже скоро КДА відчула на собі всі ті сумні наслідки, що були пов'язані зі зміною влади, руйнуванням старих державних структур, перипетіями в церковному житті, поступовим зростанням хаосу в усіх суспільних сферах, фінансовою і продовольчою кризою, шаленим підвищенням цін і тарифів, браком елементарних товарів, повсякденними побутовими проблемами. Після Жовтневого перевороту матеріальне становище Академії, позбавленої фінансування з Петрограда, виявилось критичним.

Непростими були й стосунки КДА із Центральною Радою. Звісно, вибудовуючи після лютневих подій відносини із «загальноросійською» державною і церковною владою та беручи участь у діяльності їхніх структур⁶, Рада КДА мусила реа-

³ Ювілейні заходи було перенесено на жовтень 1916 р., однак провести їх так і не вдалося. Саму ж пам'ятну дату (15 жовтня 1915 р.), яка збіглася з підготовкою КДА до евакуації, було ознаменовано урочистим актом, проведеним після Божественної літургії, панахидою за спочилими наставниками і молебнем за здоров'я професорів і студентів.

⁴ Див.: Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1915–1916 учебный год // Труды Киевской духовной академии. – 1916. – № 11. – С. 88.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАУК). – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 3876. – Арк. 11.

⁶ Після Лютневої революції у своїй діяльності КДА підпорядковувалася запровадженням Св. Синодом наприкінці березня 1917 р. «Временным правилам для духовных академий» (зі змінами, внесеними за участю Рад духовних академій, у т. ч. – Київської, ці «правила» діяли з травня 1917 р.), що містили поряд із елементами академічного самоврядування, виробленими в 1905 р., низку новацій, що відповідали демократичним віянням часу. Професори КДА брали участь у розробці проекту Тимчасового статуту православних духовних академій (затверджений Св. Синодом 29 липня 1917 р.), що набував чинності з нового 1917–1918 навчального року, а також у підготовці та проведенні Всеросійського Помісного Собору, три сесії якого відбулися в Москві з серпня 1917 р. до вересня 1918 р.

гувати й на суто українські реалії, які висували на порядок денний питання українізації церковної сфери, освіти, культури та автокефалії Української Православної Церкви. Щоправда, бурхливі обговорення цих питань на засіданнях Ради в серпні–вересні 1917 р. закінчилися одностайним ухваленням протесту «проти насильницької українізації південної Росії» (про свій «протест» заявив також і Університет Св. Володимира). Однак після встановлення в Росії більшовицького режиму Рада КДА доволі скоро переглянула своє ставлення до української влади та її приписів. Зокрема, в січні 1918 р. ректор КДА повідомляв Народне міністерство освітніх справ про те, що Академія вже звернулася до Св. Синоду (в підпорядкуванні якого продовжували перебувати православні духовні академії) із клопотанням про відкриття трьох українознавчих кафедр (історії, літератури та мови), а також має намір створити кафедру історії західноруського права¹. Однак через брак фінансування, реалії воєнного часу, калейдоскопічну зміну влади в Києві ці наміри реалізовано не було.

За часів гетьманату (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) доволі конструктивні відносини склались у КДА із Міністерством сповідань Української Держави, яке очолив професор Університету Св. Володимира Василь Зеньковський, близький до ліберальних кіл духовно-академічної корпорації. За підтримки В. Зеньковського, Рада КДА розробила й у липні 1918 р. ухвалила новий Статут, уже в серпні затверджений Радою міністрів та підписаний гетьманом Павлом Скоропадським, а згодом затверджений Всеукраїнським Церковним Православним Собором (11 грудня 1918 р.). Опинившись у безпосередньому підпорядкуванні Міністерству сповідань, КДА взяла доволі активну участь у діяльності його структур – зокрема Вченого комітету, який очолив професор Петро Кудрявцев². З другого півріччя Академія отримала державне фінансування, хоча, звісно, в умовах воєнного часу всіх нагальних проблем це не розв'язувало: «Думаем начинать занятия с 1-го августа, — писав єпископ Василій (Богдашевський) у липні 1918 р., — но здание Академии занято австро-германскими войсками, и надежды на освобождение его не предвидится. В городе свободных квартир нет, да и цены на них прямо бешеные. [...]. Прошений о поступлении в Академию очень мало (не более пока 30) [...]. Все почти профессора сидят в Киеве и только и думают о насущном куске хлеба. С пропитанием — истинное горе»³.

Посильну підтримку КДА у ці скрутні часи надала заснована 24 листопада 1918 р. Українська Академія наук (у 1921 р. перейменована на Всеукраїнську Академію наук, ВУАН), викупивши бібліотеки та архіви деяких професорів і, тим самим, врятувавши від голодної смерті і їх самих, і цінні історичні джерела. Вже тоді низка професорів розпочала багаторічне співробітництво із УАН та її структурами, а одного із членів професорської корпорації КДА Миколу Петрова було обрано академіком (згодом академіком ВУАН став ще один професор КДА – Федір Міщенко).

¹ Див.: ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 3871. – Арк. 2.

² Опікуючись проблемами національного релігійно-церковного відродження, Учбовий комітет займався організацією перекладу біблійних та богослужбових книг українською мовою, виданням україномовної релігійної літератури, розробкою програм викладання української мови та історії українського письменства тощо.

³ Сосуд избранный. – С. 243.

Особливо виснажливим і злиденним у житті Академії був 1919 р., що розпочався у Києві з першого «прищестя» більшовицької влади. Із прийняттям декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (19 січня 1919 р.) стало очевидним, що КДА доживає останні дні. За уточненими даними, постанову про її закриття було прийнято Київською радою робітничих депутатів на підставі розпорядження Наркомпросу України 26 квітня 1919 р., однак фактично «акт» закриття було здійснено ще 1 квітня⁴. Тоді ж звільнили професорів і студентів. Уже за кілька тижнів у стінах славетного навчального закладу хазяїнувала «ліквідаційна комісія» на чолі з комісаром Бліновим. Під час реквізиції рештків майна було вивезено не лише «текущие дела и архивы канцелярии», а й «запасы матрац, одеял, простынь, скатертей и т. п.»⁵.

Проблеск надії на збереження Академії принесла чергова зміна влади: після входження до Києва Добровольчої армії (31 серпня 1919 р.) КДА відновила свої заняття. Однак із середини грудня 1919 р. у місті знову запанували більшовики, в очах яких «розсадника мракобісся» давно не існувало⁶.

Втративши останню надію на збереження Академії в колишньому статусі, ректор КДА єпископ Василій (Богдашевський) та нечисленні професори, що залишалися в Києві, потерпаючи від злиднів⁷, мусили зайнятися реалізацією задуму, народженого ще у квітні 1919 р. Уже тоді, інформуючи Патріарха Московського і всієї Росії Тихона (Беллавіна) про закриття КДА більшовицькою владою, єпископ Василій писав про намір «открыть Академию как частное высшее учено-учебное заведение, содержимое на средства Церкви и при поддержке православного народа»⁸. Відповідно до декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», що дозволяв громадянам «навчати і навчатися релігії приватно», це був єдиний легальний спосіб зберегти не просто КДА як інституцію, а власне можливість богословської освіти в державі, принципово ворожій до релігії і духовної просвіти.

За свідченням єпископа Василя (Богдашевського), клопотання про дозвіл відкрити Академію як приватний навчальний заклад було порушено в органах більшовицької влади в січні 1920 р.⁹ Рішенням від 3 лютого 1920 р. Київський губвиконком санкціонував діяльність Київського православного богословського товариства та його навчального закладу – Київської православної богословської академії (КПБА)¹⁰, під назвою якої КДА фактично відновила і подовжила свою діяльність ще на чотири роки.

⁴ Див.: Ульяновский В. И. «Академический портрет»: Коллективный образ Киевской духовной академии в индивидуальных судьбах ее питомцев 1819–1920-х гг. // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии : 1819–1920-е гг. : материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА : в 4 т. / сост. В. И. Ульяновский. – Т. 1. – К., 2014. – С. 20.

⁵ Там само. – С. 265.

⁶ Останню спроба «відбити» Київ у більшовиків було зроблено польськими та українськими військами у травні 1920 р. З 12 червня 1920 р. місто стало «радянським».

⁷ Про це красномовно свідчить єпископ Василій у листі до М. Глибоковського від 20 січня 1920 р. «...голодаем и находимся в холоде. Академия закрыта и не получает ни одной копейки, так что профессора вынуждены грузить дрова» (Сосуд избранный. – С. 279).

⁸ ІР НБУВ. – Ф. 191. – № 26. – Арк. 1.

⁹ Сосуд избранный. – С. 279.

¹⁰ Див.: Соколовський О. К. Церква Христова. 1920–1940 : Переслідування християн в СРСР. – К., 1999. – С. 18.

На відміну від колишніх духовних академій (у тому числі – КДА), КПБА, як свідчить її статут¹, було замислено як вузькоспеціалізований трирічний навчальний заклад, де вивчали виключно богословські дисципліни за семестровою системою (6 семестрів). Навчання у КПБА передбачало відвідування лекцій, підготовку творів (одного в семестр), проповідей (однієї у два семестри), семестрові экзамени, спеціалізацію з трьох споріднених богословських дисциплін (протягом двох останніх семестрів), написання кандидатського твору. Статутом визначався також порядок присудження ступенів магістра, доктора і почесного доктора, регламент діяльності Ради і т. д. Передбачалося, що КПБА може видавати періодичний духовний журнал і праці богословського характеру. Згідно із статутом, внутрішня діяльність КПБА мала здійснюватися на принципах самоврядування, що заторкувало всі сфери академічної діяльності (у т. ч. – визначення переліку дисциплін, змісту навчальних програм, тривалості семестрів і т. д.) і виборності – ректора (терміном на п'ять років), академічної ради, професорів. За статутом, у своїй діяльності КПБА підпорядковувалася Священному Собору Єпископів України (Синоду) і Вищій Церковній Раді, а також підлягала «ближайшому нагляду» митрополита Київського і Галицького.

На відміну від підготовки статуту та його реєстрації, налагодження реального функціонування КПБА виявилось вкрай непростим завданням. Зокрема однією з найперших постала проблема кадрів – як викладацьких, так і студентських. Протягом 1917–1920 рр. професорська корпорація КДА втратила значну частину своїх членів – багато хто пішов із життя; хтось опинився в еміграції; дехто у пошуках хліба насущного переїхав до села, влаштувався до іншого навчального закладу тощо. Практично не залишилось і студентів (протягом семестру у КПБА навчались у середньому 30–35 осіб; переважну частину контингенту становили колишні студенти КДА, які намагалися завершити духовно-академічну освіту, розпочату у 1916–1919 рр.). До занять у статусі вільних слухачок вперше допустили жінок.

Поряд із кадровими були й великі матеріальні проблеми. Зокрема КПБА не мала приміщень для занять (не кажучи вже про гуртожитки): лекції читали переважно в оселях викладачів. Гостро стояла і проблема фінансування. Відповідно до статуту, КПБА утримувалася коштом Церкви, Київського православно-богословського товариства та добровільними пожертвами віруючих, що збиралися в київських храмах і монастирях². Найімовірніше, ці пожертви і становили основне джерело існування Академії³. Тим не менш, завдяки подвижницьким зусиллям ректора і викладачів, у КПБА здійснювався реальний навчальний процес: тут читали лекції, приймали іспити, писали семестрові та кандидатські твори⁴.

Однак із початком відвертих гонінь на Церкву з боку радянської влади, зокрема й після арешту в ніч на 4 квітня 1923 р. ректора КПБА єпископа Василя (Богда-

¹ Див.: ІР НБУВ. – Ф. 160. – № 903. – Арк. 22–24.

² Див.: Там само. – Ф. 191. – №№ 42, 43, 44.

³ Посильну «гуманітарну допомогу» колегам вислав із Берліна колишній інспектор КДА архієпископ Тихон (Лященко), згодом – архієпископ Берлінський (Див.: ІР НБУВ. – Ф. 191. – № 875. – Арк. 1; № 876. – Арк. 1).

⁴ Див., наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 160. – № 903; Ф. 191. – № 55, 56 та ін.

шевського)⁵, який не погодився визнати інспіроване ОДПУ обновленське «Высшее церковное управление» та був засуджений на дворічне заслання до Зирянського краю (нині – Республіка Комі РФ)⁶, функціонування КПБА ставало дедалі проблематичнішим. За свідченням професора Петра Кудрявцева, у червні 1924 р. «предписано было милиции ликвидировать академию без замедления, что, конечно, и было сделано»⁷.

У 1926 р. натхненні прикладом петроградських колег колишні викладачі та ініціативні вихованці КПБА докладали зусиль для відкриття у Києві «Высших Богословских курсов (= академии)», однак реалізувати цю ініціативу їм не вдалося⁸. Останнім вищим духовним навчальним закладом, що діяв у радянському Києві з 26 березня 1926 р. до березня 1929 р., була відкрита згідно з указом обновленського Всеукраїнського Св. Синоду та за підтримки радянських органів влади трирічна Вища богословська школа. Однак попри те, що її ректором був вихованець КДА Інокентій (Пустинський), на той час – обновленський митрополит Київський і Галицький, а у складі професорів перебували деякі випускники і викладачі дореволюційної Академії (зокрема Олександр Чекановський – на той час обновленський архієпископ Бердичівський Олександр, та протоієрей Микола Фетисов), ані до «старої КДА», ані до згаданої вище ініціативи діяльність цієї інституції стосунку не мала.

Протягом подальших десятиліть радянської історії було докладено чимало зусиль, аби вичавити з актуальної культурної пам'яті і саму Київську духовну академію, затавровану як «заповідник мракобісся» та «оплот реакції», й її випускників (більшість із них сповна відчули на собі всі наслідки «войовничого атеїзму» – аж до фізичного винищення).

Однак зусилля ці, як бачимо, виявилися марними. Повернута із «зони забуття» на початку 1990-х рр. «стара КДА» посіла, завдяки численним науковим дослідженням останніх десятиліть, належне їй місце однієї з найважливіших сторінок історії вітчизняної освіти, науки та культури. Тож погодьмося, ця метаморфоза, на яку навряд чи очікували «комісари Блінови», є лише зайвим потвердженням невблаганного факту:

Tempus fugit, Academia sempiterna («Час плінний, Академія вічна»).

Марина Ткачук

⁵ З того часу обов'язки ректора КПБА де-факто виконував професор протоієрей Олександр Глаголев.

⁶ Після перегляду справи за клопотанням членів Вищої церковної ради Російської Православної Церкви ухвалою Комісії НКВС з адміністративних заслань від 24.08.1923 був звільнений від покарання.

⁷ «Мы приобщили бы ваши воспоминания к нашим и постарались бы их сохранить для истории прошлого Киева и Киевской Академии...» (Письма Петра Павловича Кудрявцева к Алексею Афанасьевичу Дмитриевскому (1924–1929 гг.) / вступ. статья, публ. и прим. Н. Ю. Суховой // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. – 2014. – Вып. 2 (8). – С. 392.

⁸ Див.: Сухова Н. Ю. «Ваш приезд всколыхнул наше духовное общество» (о последнем посещении А. А. Дмитриевским Киева в 1926 году) // Церковь. Богословие. История : материалы II Всероссийской научно-богословской конференции (Екатеринбург, 12 февраля 2014 г.). – Екатеринбург, 2014. – С. 241–242.